

DIEVŲ MIŠKAS

I. DIEVŲ MIŠKAS

Liūnai, kemsynai, kalneliai. Ant kalnelių, kažkieno galios supiltų iš balto smėlelio, – pušaitės, aukštos ir lieknos it senobiško ješiboto auklėtinės. Pakalnėlėse – berželiai, tokie paliegę, tokie nuskurdę, tarytum saulaitės malonės užmiršti našlaičiai našlaitėliai. Atkalniuose ir pašlaitėse – vaivorai, mėlynės, bruknės susipynė susiaudė į sultingą žalią kilimą, išmargintą uogelėmis. Daubose ir skersvėjuose – klumpabalų žolės, purienos ir viksvos.

Kadaise, seniai seniai, čionai jūros dugno būta. Tarytum audros metu bangos būtų netikėtai sustingusios, sukietėjusios, o jų paviršių šiaurės vėjai baltuoju smėleliu apibarstę būtų.

Ši vietelė prisiglaudė Šiaurės jūros* pakrantėje, keturios dešimtys penki kilometrai į rytus nuo Gdansko miesto. Iki 1939 metų tai buvo mažai kam žinomas užkemsys. Šalia jos merdėjo mažas miestukas, beveik kaimas, *Stutthof*, kokių Vokietijoje buvo tūkstančiai. Miestuką su Gdansko miestu jungė asfaltuotas plentas ir siaurasai geležinkelėlis. Ir gyveno čionai patys nuobodžiausi žmonės Europoje – Prūsų vokiečiai, paskendę šiokiadienėje dvasios menkystoje, garbinę policininką ir virtuvę, laukuję tvarką ir alų, galėję ištisą savaitę duonos nevalgyti, kad tik tai šventadieniais jiems būtų leista karingu žingsniu iškilmingai gatvėmis pradūlinti ir didžiulį būgną pabambinti.

Stutthofo piliečiai, sekmadieniais norėdami jūroje pasiplukdyti, turėdavo pereiti tą sustingusią jūrą, tą jūros dugną, pušaitėmis, berželiais ir kemsynais apsilėlusį. Nors tų piliečių dvasia kad ir kaip būtų buvusi supolicinta, vis dėlto jie, įbridę į kemsingąjį plotą, pasijusdavo kažkaip šventadieniškai. Jau vienas vietos pavadinimas primindavo jiems, kad yra dar šis tas pasaulyje ir be policininko, ir be alaus.

Dievų miškas! – taip ši vietelė žmonėse iš senų senovės vadinosi. Kadaise, labai seniai, šiame miške dievai gyvenę. Savotiški dievai. Ne germaniškos kilmės. Ne Votanas, ne Toras. Gyvenę tenai lietuviškųjų dievų palikuonys.

Gdansko apylinkės vietovės iš viso gana turtingos senovės padavimais ir legendomis, kuriuose nuostabiu būdu veikia lietuviškos kilmės ir lietuviškais vardais personažai. Perkūnas, Jūratė, Laumė, Patrimpas – nuolatiniai Gdansko srities jūros pakrančių, ežerų ir miškų gyventojai, nors tuos padavimus ir pasakoja Prūsijos piliečiai, besivadina vokiečiais.

Iki 1939 metų po tą Dievų mišką šiokiomis dienomis klampinėjo tik tai uogautojos moterėlės ir grybautojai pensininkai, retkarčiais užklysdavo dar ir koks medžiotojėlis nenusisekėlis. Šiaip buvo čionai tuščia ir nyku, tik lieknosios pušelės gailiai ošdavo, tarytum graudžiais atodūsiams dūšaudavo, prisimindamos tuos laikus, kada čionai linksmieji dievai šaunuosius pasiūtarojimus keldavo. 1939 metais Dievų miškas staiga atgijo, suirzo, suklibždėjo, lyg senlaikių dievai būtų į jį sugrįžę...

Ne, – jokie dievai tenai negrįžo: apsigyveno jame piliečiai, panašūs į velnius.

Pasibaigus lenkų–vokiečių karui, Gdansko miesto savivaldybė nutarė Dievų miške įsteigti koncentracijos lagerį nepaklusniems lenkam į gerą kelią atvesdinti.

---

* Turėtų būti Baltijos jūra. Čia, matyt, yra korektūros klaida autoriaus rankraštyje. (Red. past. 1957 m. išleistų B. Sruogos *Raštų* V t.)

Pagrindinis visų koncentracijos lagerių veiklos dėsnis – rūpintis, kad niekas pasauly nesužinotų, kas ir kaip vyksta už spygliuotųjų vielų užtvartos. Pasklidusios žinios apie užtvartųjų gyvenimą galėtų lagerio šeimininkam įvairių nemalonumų pripainioti. Atsirastų vienas kitas, kuris ir pasipiktintų, ir rekti pradėtų, ir svetinguosius šeimininkus barbarais pavadintų. Kam viso to reikia? Kur kas patogiau lagerio veiksmai atlikinėti tuomet, kai jokios pašalinės ausys negirdi, pašalinės akys nemato ir nekenkia samdytajai propagandai lagerio šeimininkų kultūringumą ir kūrybinius laimėjimus liaupsinti.

Dievų miškas toli buvo nuo pašalinių akių ir ausų. Apylinkėj gyventojų buvo maža, ir tie patys buvo patikimi galingųjų šio pasaulio balvonų garbintojai. O svarbiausia – Dievų miško geografinė padėtis buvo tokia, kad spygliuotosios pastogės gyventojai negalėjo ir svajoti apie pasišalinimą iš lagerinės viešnagės. Iš vienos pusės buvo Šiaurės jūra*, karo metu taip stropiai saugojama. Iš kitos pusės – garsioji jūros įlanka, iš trečios – didžiulė dvišakė Vysla su savo kanalų ir kanaliukų sistema, iš ketvirtosios – siaurutis pusiasalis, skirias jūrą ir įlanką. Bėglys, ištrūkęs iš Dievų miško kur link jisai nukryptų, vis tiek patektų į vandenį ar į policijos glėbį.

1939 metų rudenį atsibastė čionai pirmieji naujakuriai: būrys vokiškų SS vyrų ir keli šimtai nuskarusių dryžuotų elgetų, didžioji dauguma Gdanskio srities lenkų, pasmerktų mirti. Miške, kokioj pusės metro aukštumoj ties jūros lygmeniu, buvo ištemptos pirmosios skurdžios palapinės, – oficialiai prasidėjo koncentracijos lageris.

Prasidėjo miško kirtimas, kelmų rovimas, žemės lyginimas, kalnų griovimas, pelkių užkimšimas, žvyro ir akmenų vežimas, barakų sudėliojimas, didžiulio mūro – komendantūros ir administracijos namų – statyba. Lageris buvo suplanuotas milžiniškas, galįs sutalpinti daugiau šimto tūkstančių kalinių, tačiau jo statyba ir 1945 metais dar toli gražu nebuvo baigta.

II. BARAKINĖ KULTŪRA

Hitlerio Vokietija buvo tarytum klasikinė lagerių šalis.

Šalis, kadaise garsėjusi tokiu puošniu, tokiu skaidriu baroko stiliumi, dabar galėjo didžiulis savo barakais, – visi lageriai gyveno barakuose.

Baroko susmukimas į baraką – šis istorinis procesas vaizdžiai apibrėžia vokiečių kultūros raidą Hiderio papėdėje. Visiškai neatsitiktinis, visiškai nuosakus buvo dalykas, kad Vokietija, savo karinės galios išsirutuliojimo metu okupuojanti vis naujus ir naujus kraštus, – Vokietija, kadaise buvusi kultūrtrėgėrė, dvidešimtojo amžiaus viduryje virto lagertrėgėrė plačiausia prasme. Pati kūrybiškai visiškai nususus, Hitlerio Vokietija kitiem kraštam galėjo atnešti tikrai aukščiausią savo kultūros vaisių – lagerį, baraką.

Pačioje Vokietijoje lagerių buvo sunkiai aprėpiama daugybė – įvairiausios rūšies. Karo lageriai, sporto lageriai, poilsio lageriai, politinio susibuvimo lageriai, jaunimo lageriai, Reicho darbo tarnybos lageriai, repatriantų lageriai, karo pabėgėlių ir tremtinių lageriai, subombintų miestelėnų lageriai, pereinamieji ir paskirstomieji lageriai, darbo lageriai, internuotųjų lageriai, karo belaisvių lageriai, – taip ir toliau, taip ir toliau. Visų šitų lagerių priešakyje, kaip hitlerinės kultūros pažiūra ir pasididžiavimas, ėjo koncentracijos lageriai, atsiradę Vokietijoje drauge su Hitlerio atėjimu į valdžią. Tačiau ir koncentracijos lageriai anaipatol nebuvo vienodi, nors jų visų uždavinys vienas tebuvo – naikinti hitlerinės Vokietijos, ypač nacių partijos, priešus, tikruosius ir įtariamus, šiaip atliekamus piliečius ir partiniam pareigūnam nepageidautinus padarus. Todėl tie lageriai pradžioje, su *Dachau* pirmojoje vietoje, buvo beveik be išimties uždari, tai yra tokie, iš kurių niekas gyvas nebeišeidavo.

---

* Žr. ankstesnę išnašą.

Todėl jie dažnai ir buvo vadinami *Vernichtungslager* – naikinimo lageris.

Kol Hitleris valdė tikrai Vokietiją – į lagerius kimšo ir naikino savo piliečius, – žuvo jų tenai šimtai tūkstančių, – tikslaus skaičiaus niekas nežino. Kai jis pradėjo grobti svetimą žemę, Vokietijos piliečiai galėjo kiek lengviau atsidusti: atsirado naujos gausios naikinimo medžiagos. Lagerių skaičius sparčiai augo. Dachau, Oranienburg, Buchenwald Matthausen, Gusen, Gross-Rosen, Ravensbruck, Flossenburg, Auschwitz – svarbesnieji Vokietijos lageriai gyventojų skaičiaus atžvilgiu buvo ištisi miestai su savo filialais ir fabrikais, su savo atskirais (Statymais, su savo nuosava teise ir morale, niekur kitur nepraktikuojama, su savo nuosavomis partijomis ir partinėmis rietenomis, su savo papročiais ir gyvenimiška išmintim. 1943 metų pabaigoj visi Vokietijos koncentracijos lageriai pagal režimo kietumą buvo suskirstyti į penkias kategorijas. Tuomet Dachau ėjo jau pirmojoje kategorijoje – buvo jau pats geriausias, pats lengviausias lageris. Jis tuomet jau buvo virtęs, tariant, reprezentacijos lageriu. Jį ne kartą atlankydavo tarptautinė Raudonojo Kryžiaus komisija, jis buvo naudojamas savotiškai propagandai. Jame sėdėjo daugelis Anglijos, Amerikos, Prancūzijos piliečių, su kuriais buvo privengiama elgtis taip, kaip buvo elgiamasi su vidurinės ar rytinės Europos gyventojais.

Pats bjauriausias lageris, ketvirtosios kategorijos, buvo Matthausenas su savo filialu Gusenu. Penktos kategorijos lageriai buvo už Vokietijos sienų, ypač Lenkijoje, pavyzdžiui, Maidanekas. Penktosios kategorijos lageriai iki galo pasiliko uždari – naikinimo lageriai.

Dievų miškas, oficialiai vadinamas Stutthofu koncentracijos lageriu, aiškaus veido neturėjo. Jame buvo galima rasti įvairiausių savumų nuo pirmosios iki penktosios kategorijos. Patį sunkiausią laikotarpį gyveno jisai nuo 1939 iki 1942 metų pabaigos, – kai vokiečių kariuomenė triumfališku maršu žygiavo per Europą, kai vokiečių SS vyrams mintis, kad Vokietija gali karą pralaimėti, atrodė juokinga nesąmonė, galinti gimti tikrai pamišėlio galvoje. Tuomet ir Dievų miškas buvo uždaras lageris. Tikrai, iki 1942 metų pabaigos šiame lageriūkšty atsidūrė daugiau 20 000 žmonių, iš kurių per tą laikotarpį šiokiu ar tokiu būdu buvo numarinta 18 000. Likusieji 2000 – arba buvo iškelti į kitus lagerius, arba čia pat vietoje gyvi išliko. Tikrai labai nedaugelis, stačiai pavieniai asmenys, buvo iš lagerio paleisti, žinoma, ne į laisvę, bet į priverčiamus darbus arba darbo lagerius.

1942–1943 metų sanvartoje Stutthofu lageryje buvo 3500–4000 kalinių. Tame laikotarpyje kalinių sąstatas keisdavosi 3–4 kartus per metus. Vieni kaliniai miršta, jų vieton atvaromi kiti, tokiu būdu bendras skaičius laikosi pastoviai, siekdamas 3500–4000 galvų. Buvo kelios dešimtys kalinių, kurie sugebėjo šiame lageryje išlikti gyvi nuo pat jo pradžios. Buvo kelios dešimtys ir iš kitur atkeltų kalinių, kituose lageriuose ištvėrusių po penkerius, po aštuonerius metus. Kiti iš jų, be lagerių, dar įvairiuose kalėjimuose buvo išstupėję po keletą metų. Tai buvo nepaprasti žmonės, be išimties, perėję ugnį ir vandenį tiesiogine prasme, – speigus ir pragarišką karštį. Tai buvo žmonės – didelės fizinės jėgos ir atkaklios valios, – pašėlusio pasiryžimo nugalėti ir gyventi. Tai buvo ir likimo globotiniai. Nebūtų jiems gelbėję nei jėga, nei valia, jei akloji laimė jiems nebūtų atsitiktinai šyptelėjusi.

1942 metais lageris iš Gdanskio miesto savivaldybės perėjo valstybės žinion. Jis buvo atiduotas SS organizacijai, pasidarydamas jos lyg ir kažkokia privati nuosavybė su visu negyvu ir gyvu inventoriumi, į gyvojo tarpą įskaičiuojant ir kalinius. Ir vis dėlto nuo to meto padėtis lageryje ėmė pamažėli gerėti. Senieji lagerio veteranai, išlikę gyvi nuo 1939 metų, pasakojo apie savo ankstybesnius išgyvenimus stačiai neįtikėtinų dalykų, – neįtikėtinų, žinoma, tikrai tiems, kurie vokiečių koncentracijos lagery nėra buvę.

1943 metais tieji veteranai kaip prityrę vilkai jau buvo sugebėję prasimušti į geresnes pozicijas, užimti net valdančias vietas, daug nusveriančias lagerio gyvenime.

Lagerio valdžia kalinių rankose! Žinoma, šiame pasakyme daug kas perdėta, bet ir teisybės nemaža. Iš esmės čia buvo kažkas panašu į tai, kas buvo senosios caro Rusijos baudžiavos sistemoje:

baudžiauninko savininkas galėjo savo vergą bausti, plakti, parduoti, j šunį išmainyti, bet be baudžiauninko pagalbos gyventi vis dėlto negalėjo. Tokią padėtį meistriškai vaizduoja, pavyzdžiui, įžymusai rusų rašytojas Gončarovas pagarsėjusiame romane „Oblomovas“. Dvarininkas Uja Oblomovas ne tik negalėjo be savo baudžiauninko Zacharo pagalbos gyventi, – jis pats pasidarė Zacharo vergas. Zacharas, negalėdamas ištrūkti laisvėn, faktinai darė su savo ponu, ką norėjo. Būdamas beteisis, ištiesai priklausydamas pono nuotaikos, galėdavo ponui primesti savo valią. Kažkas panašaus buvo Stutthofo koncentracijos lagery, SS vyrų su kaliniais santykiuose.

SS nariai galėjo kalinį kiekvieną momentą nušaut, pakart, pagaliu ar akmeniu užmušt, mesti šunim sudraskyti, apiplėšti, išplakti, degutu ištepti – taip ir toliau, taip ir toliau. Kalinys buvo anapus įstatymų. Jis jokių teisių neturėjo. Joks teisingumas jo negynė. Jis reiškė mažiau negu bet kuris daiktas, inventoriaus knygoje įrašytas. Ir vis dėlto SS vyrai be kalinių pagalbos negalėjo nei lagerio tvarkyti, nei privačiai gyventi. Tokie kaliniai-zacharai buvo daugiausia lenkai, ištvėrę Stutthofe nuo lagerio pradžios, ir vokiečiai, iš kitų lagerių atkelti, – daugiausia kriminalistai, homoseksualistai ir Biblijos tyrinėtojai.

Šitokia tvarka nusistovėjo tikrai ilgai, per didelį vargą ir klaikias kančias. Ir vis dėlto negalima apie lagerį kalbėti kaip apie pastovų, nesikaitaliojantį vienetą. Lageris gyveno nuolatine raida. Keitėsi laimė karo laukuose, keitėsi nuotaikos vokiečių visuomenėje, keitėsi nuotaikos ir lageryje. Keitėsi žmonės, viršininkai ir kaliniai. Keitėsi potvarkiai, kaitaliojosi bendroji tvarka. Tačiau šiuos, kaip ir daugelį kitų, daug svarbesnių dalykų galima suvokti tikrai ilgesnį laiką lageryje pagyvenus.

Vos įžengus į Dievų mišką, atrodo, kad senieji dievai iš čia išnyko be pėdsako, – kad čia įsikūrė pragaras, kurį okupavo SS vyrai, senuosius velnius į karcerį susodino, patys užimdami jų vietas – prie dubens ir prie stuomens.

III. VAŽIUOJAM...

1943 metų vasaris, kovas. Vokiečių okupacinė valdžia skelbia Lietuvos jaunimo mobilizaciją į vokiškas SS eiles. Saukia stoti ir vokiškom bausmėm nestojantiems grūmoja.

Jaunimas bausmių nenusigąsta. Jaunimas į SS neina. Jaunimas traukia:

– Tu girele, tu žalioji...

Jaunimas traukia į žaliąją girelę.

Jaunimo suėmimo įstaigose tarytum giltinės vaikštinėta. Į raštinę, kur turėjo būti paimta keli šimtai jaunuolių, ateina vos keturi penki, ir tie patys – šleivi, kreivi, persimetę it sudžiūvusi žagrė, luoši ir klipatos, aiškiai netinką SS šėkui pjauti.

Vokiečiai, jaunimo šaukėjai, sėdi pažaliavę. Gėdis į raštines dirstelti. Smulkūs šnipeliai ir kitokie baudžiauninkėliai palaižos zuja iš paskutiniosios. Jų pastangos – tuščios.

Kažkur iš požemio, iš tamsių okupacinės valdžios kabinetų pro baudžiauninkėlių pastumdėlių lūpas girdėti įtūžęs maurojimas: lietuvių inteligentija gausianti, kas jai priklausą. Šitokios kompromitacijos valdžia nedovanosianti: Lietuvos jaunimas vokiečių generaliniam komisarui Rentelnui aiškiai pagadino karjerą. Renteinas buvo patikinęs Berlyno dėdes, kad Lietuvoje, kaip ir kitur Pabaltijyje, „visa būsią tvarkoj“, o čia – perkūnas žino, kas pasidarė!

„Na, kad jau griebtime – tai griebtime!“ – ateina rūgštūs balsai iš didžiųjų Vilniaus gestapo rūmų.

Gandų daugybė. Vienas už kitą baisesni. Oficialiai skelbiamomis žiniomis niekas netiki. Teisybės niekas nežino. Ten esą jau tiek ir tiek žmonių suėmė, ten – jau išvežė, ten – jau sušaudė. Kaune esą tiek ir tiek žmonių jau pritrūkę, provincijoje – trūksta dar daugiau.

Negera, nemiela dūšioje.

Et! nuo likimo nepabėgsi! – numoji žmogus ranka. – Kas bus – tas bus, vis tiek: „Visi mes esame

svečiai pasauly...”

Iš kažkur atsirado staigus noras skaityti knygas apie kalinių, apie katorgininkų gyvenimą. Apie jų skurdą, apie jų dvasios stiprybę, apie laisvės pasiilgimą. Prisirinkau tokių knygų, – apie klasinę katorgininkų šalį, apie Sibirą. Skęstu jose. Prisimenu Vaižganto paguodžiantį šauksmą:

– Lietuviai, nebijokite turmos!

Kovo 16 diena. Bevartaliojant kalinišką knygą, 23.30 valandą laiptuose pasigirsta sunkūs kaustyti žingsniai.

Trep trep trep, – vokiškai kaukši.

Pažvelgėme viens į kitą, išgirdę kaušėjimą. Be žodžių aišku: „Ką dabar griebys?”

Duryse ilgas skambutis valdančiu tonu. Širdys stabtelėjo. Bato duslūs smūgiai į durų lentas.

Taip ir yra: du gestapininkai. Pilki. Pakaustyti.

– Ar yra toks ir toks? Parodyk pasą. Ar turi ginklą? Pasiimk kepurę ir dar šį bei tą, kad nori. Daug nereikia. Dviem, trim dienom, – daugiau nereikėsia.

Krata – labai paviršutiniška, neverta gestapo vardo garso. Paėmė kažkuriuos senus laiškus. Keletą niekuo nekaltų rankraščių, kas pasitaikė. Medžiaga, iš kurios nieko neišpeši. Medžiagos jiems tartum nė nereikėjo. Svarbu buvo tik tai, kad šį bei tą gavo paimti.

Mūsų širdyse nyku. Mūsų veidai suakmenėję. Tik rankos trupučiuką virpa. Ir – tiek. Ir visa.

– Baly, laikykis! – atsisveikinimui palydi mane du balsu, pilni tokios neišbrendamos kančios ir tokios neaprepiamos meilės, kad jų palydėtam ir į kartuves eiti būtų jauku.

– Aš – tai ištversiu. Tik jūs... O, būkit palaimintos!

Iki gestapo rūmų Vilniuje man netoli. Šlepu trepu – ir jau ten.

Vienos durys, kitos; koridorius, kiemas, durys – ir aš jau požemio karalystėje.

Snūduriuojąs gestapininkas prie įėjimo. Nieko daugiau.

– Kas, po velnių, ar aš tikrai vienas būsiu?

Ilgai vazojosi mieguistas gestapininkas, kraustydamas mano kišenes ir atiminėdamas daiktus. Žiovauja, akis trina. Baisiai nuobodu jam. Man – dar nuobodžiau.

Tuo tarpu koridoriuje už geležinių, panašių į akėčias durų žingsniai. Daugelis jų. Kuždesys.

– Sruoga! – girdžiu lietuvišką nusistebėjimo balsą už durų, panašių į akėčias. Žvilgteriu atgal – pažįstami veidai. Vienas, kitas, trečias... Vilniaus lietuviai inteligentai.

– O, aš – nebe vienas! Vadinasi, muilo iš manęs nebevirs!

– Sveiki, kaimynai! – šuktelėjau, praeidamas pro šalį, kol įgrūdo mane į požemio peryklą.

Į laštą įgrūdo mane vis dėlto vieną. Joje buvo daugiau. Ji buvo pilna. Lyg ir kriminalinė publika, tikrai vienas iš jų visą naktį rožančių kalbėjo be paliovos. Vietos nėra. Šiaip taip išsitiesiau ant grindų išilgai kameros ir spoksau. Lemputė mirksi palubėj. Palubėj ir langelis, baltai nuteptas, kad einančiųjų šaligatviais kojų nepamatytum, – kad ir praeiviai nežinotų, kas ir kaip už tujų stiklų apačioje dūsauja. Aš – kalinys? Juokai!

Po valandos sugirgžda rūsio durys, – įverčia mum kailiniuotą pilietį. Storai šneka. Bene bosas koks iš Įgulos bažnyčios? Ne, baritonas, preferanso klasikas. Atsargos kapitonas. Netrukus čia įkiša dar du pažįstamu. Mes jau keturi – netrauks perkūnas!

Kaip pamažu, kaip nenoromis rūsy aušta diena! Lyg jai gėda kažko būtų.

Na, išaušta, – tik ji neatneša jokių pakeitimų. Vėlai vakare iš namiškių gaunu siuntinėlj. Lašinių, kavos, dar šį tą.

Tokia laimė žmogaus gyvenime retai tepasitaiko! Namiškiai dar laisvi! Tiesia pagalbos ranką... Ne, turbūt neverkė... Ne, ne!

Kitą rytą parūdijęs gestapininkas, žemai nusilenkdamas, įleidžia į mūsų rūsį tokį vokiečių su

blizgančiomis sagomis.

– Kuris čia bus profesorius? – prašneka saguotasai.

– Taigi aš jau toks būsiu, – paslenku arčiau saguotojo. – „O! geru konjaku dvokia, – pamanau, – bene visą naktelę bus pravargęs?“

– Ar žinai, pone profesoriau, kas atsitiko per paskutini dvi savaiti?

– Hm... – sakau, – kas čia tokio būtų galėję atsitikti? Ne, nepamenu. Nieko gera nepamenu. Kur? Kaip?

– Kas atsitiko Lietuvoj per dvi savaiti?

– Tikrai nepamenu. Aš mat pastaruoju metu buvau pasinėręs darbe. Teatrui verčiau pjesę eilėmis... Jambu tokiu, šekspyrišku... Rašiau studiją apie Florencijos renesansą... Laikraščių nė neskaičiau...

– Juk pastebėjai, kad universitete paskaitose studentų kas kartas buvo vis mažiau ir mažiau, kol pagaliau jų visai nebeliko? Kur jie dingo?

– Ne, pone, tokių dalykų aš negaliu žinoti. Nieko nepastebėjau. Aš buvau gavęs iš universiteto atostogų literatūros darbui dirbti ir pats į paskaitas nevaikščiojau. Jas kaip tik užvakar tepradėjau, apie vokiečių ankstyvąją romantiką... Studentų, mano išmanymu, buvo visiškai pakankamai...

Šiuo diskusijos buvo baigtos, – prasidėjo pamokslas. Sakė jį tasai Vilniaus gestapo viršininkas saguotasai, per naktelę su konjaku prasimeilinęs. Dėstė jisai didelius daiktus apie vokiečių dorybes, apie nacionalsocializmo išmintį:

– Jum laisvė yra atimta ilgam laikui, iki karo pabaigos, eventualiai iki gyvenimo pabaigos, – dėstė jisai, mostakuodamas sugniaužtu kumščiu. Kaip tiktai šiuo saguotosios dvasios pakilimo metu mano kolegai, amžinajam studentui teisininkui, trupučiuką praplikusiam jaunais meteliais, Čiuberkių Jonui, kažkas galvoje pasipainiojo: ėmė jisai ir nusikvatojo visa gerkle.

– Ko tu juokies tenai, a? – papyko pamokslininkas, – a, ko tu juokies? Ar nori eiti su manimi drauge?

Ne, – Čiuberkis nenorėjo niekur su juo vaikštinėti. Juo labiau kad jo viena koja buvo basa. Galas jį žino, kur jis ją buvo nususukęs. Ji dabar buvo jam paišinu gipsu aplipdyta.

– Va, mano koja kokia, atseit nepaslenku... – pravartu kartais ir nusukta koja turėti.

– Mūsų, vokiečių, šimtas milijonų, jūsų – tik trys milijonai, kaip jūs drįstate prieš mus eiti! – Čiuberkių išvestas iš girtos pusiausvyros, ėmė karščiuotis saguotasai.

– Kiek tai liečia mane, – įsidrąsinau ir aš, – tai aš niekur nevaikštau. Aš esu poetas ir jokia politika nesiverčiau.

– O! – šūktelėjo jisai, – poetai gali būti dar pavojingesni.

– Na, jau... Reichas – toks galingas, aš – toks menkas... kurgi čia... Nežinau, kaip aš galėčiau būti pavojingas...

Kaip išdrįsai abejoti vokiečių kariška galybe ir pergale? – ėmė sketeriotis jisai. – Per paskaitas, per pasikalbėjimus viena kita šypsena, viena kita ironiška pastaba... Mum to gana. Mum daug nereikia... Mes, nacionalsocialistai, esame konsekventiški: lietuvių inteligentija eina prieš mus – lietuvių inteligentija turi būti sunaikinta. Jūs važiuojat pirmieji... Ties jūsų galvomis pastatytas ženklas... – Čia jisai ore apibrėžė didelį klausimo ženklą. – Nuo šiol jūsų universitetai uždaromi, visa profesūra suimta...

– Visa profesūra? Suimta?

– Visa, be išimties. Gimnazijos taip pat uždarytos... Eisite visi...

Dabar nusijuokiau ir aš. Gestapas visuomet meluoja. Negalimas daiktas, kad ir dabar gestapininkas teisybę sakytų. Būtų buvus suimta visa profesūra, mes čia, rūsyje, vis tiek būtume pajutę. Dabar – niekur nieko. Et, meluoja, latras, – gąsdina!

Man tačiau nepasiūlė eiti su juo pasivaikščioti, – mus visus tuojau iš rūšio į kiemą išprašydino. Gestapo kieme – gražus būrelis išrikiuotų žmonių, apie tris dešimtis, jų tarpe – geri pažįstami. Iš karto jaukiau pasidarė. Kaip rusai sako: na miru i smertj krasna – viešumoj ir mirti gražu. Du sunkvežimai – ir birbiname į Kauną. „Sudieu, Vilniau, – tu dar išgirsi mus!“

IV. ... NEŽINOMA KRYPTIMI

Dengtuose sunkvežimiuose susėdome ant patogių suolų. Apsauga – menkutė. Du ar trys gestapo kareiviai, ir tie patys automatinius šautuvus pasidėjo kampe, pypkę papsi, snūduriuoja.

Šokti iš mašinos ar nešokti? Iššokti visiškai lengva. Ypač mišku važiuojant. Kol jie sustos, kol pradės šaudyti, toli galima nukulniuoti... Pavyks pabėgti ar nepavyks, kitiems padėtį labai pasunkinsi, – keršys jiems. Pagaliau mes turbūt per menki nusikaltėliai, kad taip nerūpestingai saugo. Nieko rimta nebus...

Kaune pataikėm stačiai į gestapo kiemą. Mandagiai suprašydino į vidų. Vienus tenai sukimšo požemy į tokias kajutes, kurios labai tiktų kalėm vaikus vesti: ir skersas bandai atsigulti, gulies išilgai ir įstrižai, – niekaip neišsitenki, nors tu ką! Likusius vyrus suprašė į urvą po Kauno gestapo įstaigos laiptais, – vietos ten dar mažiau, oro gi visiškai šykštu. Trošku. Tamsu. Nyku.

Kauno gestapininkų elgesys visiškai nesuprantamas. Sugrūdo į šunišką skylę, bet gana dažnai ją vėdina. Elgiasi labai mandagiai. Bičiuliškai prakalbina, prakalbinti – mielai šnekučiuojas. Geram pusvalandžiui išleido visus į kiemą pasivaikščioti, – apsauga taip pat menkutė. Pietum ir vakarienei pakvietė į SS valgomąjį ruimą. Švarios staltiesės, patogios kėdės, merguželių mandagus patarnavimas. Valgiai – nesudėtingi, bet gerai pagaminti, sotūs, gausūs, – valgyk, kiek nori. Pavalgius galima rūkyti, esesininkai net cigaretėmis vaišina it kokius lauktus svečius.

Kaip su tokiu elgesiu suderinti patalpos šlykštybę?

Bjauriausia, nieko nežinome apie padėtį. Kas darosi mieste?

Šiaip taip susiorganizavome žinių rinkimą. Paaikškėjo, kad niekas mūsų nei tardys, nei teis, – visa esą jau atlikta avansu, mūsų nevarginant...

Esą bandysi jus tardyti ir teisti – nieko doro iš to nebūsią. Jūs visi neigsite savo kaltes ir ginsitės. Reikėtų tuomet suvesti jus akistaton su tais žmonėmis, kurie apie jus žinių suteikė... Nesą kvailių dėl tokių niekaniekių išduoti savo agentus–žiniatiekus! Todėl esą ir nutarta jus be jokio tardymo pavėžėti į Rytprūsius – trupučiuką prūsiskai pamokyti...

Teisybė ir buvo. Mus niekas netardė. Ryto metą – vėl puikūs, sotūs pusryčiai su SS vyrų cigaretėmis. Po pusryčių – ruoštis į kelionę. Leido net laiškelius kauniškiam draugam parašyti – pasižadėjo nunešti. Susodino į prašmatnų autobusą – ir vėl su menkute sargyba išvežė iš Kauno. Į Vokietiją, į Tilžę. Sakė, iš ten būsią galima protestai rašyti dėl suėmimo ir kitų galų.

Tilžėje mūsų žinion atidavė kalėjimo bažnyčią – erdvią salę ketvirtame gražaus mūro aukšte. Salėj – mes vieni. Salė – švari, atdari langai, oro daug, gali po salę vaikščioti, kiek nori. Maistas – bendras, kalėjimiškas, bet švariai gaminamas, mandagiai paduodamas. Salės prižiūrėtojas – senas kalėjimo tarnautojas, visiškai sukalbamas, pasižadėjęs nematyti, kai mes salėje rūkome, – ir savo žodį išlaikęs. Kas antrą dieną leido į kiemą pasivaikščioti. Atvedė į salę barzdaskutį – kas norėjo, galėjo pasinaudoti nemokamai. Surinko prakiurusius batus – nemokamai sutaisė. Leido laiškus namo parašyti ir tučtuojau sąžiningai išsiuntė. Po aštuonių dienų susodino mus į švarų trečios klasės vagoną – ir išvežė iš Tilžės nežinoma kryptimi.

Salės prižiūrėtojas, gavęs lašinių gabalą, pasišaukė į atskirą kambarį mūsų salės seniūną, vyriausiąjį iš mūsų tarpo – Vilniaus universiteto profesorį Jurgutį. Tenai Jurgučiui ir pranešė, kur mus veža, – veža esą ten, iš kur dar niekas nėra grįžęs, – į koncentracijos lagerį. Tokios naujienos prof. Jurgutis neišdrįso niekam pasakyti. Grįžo tiktai visas paraudęs, mūsų apipultas – kažką tiktai apie moteris ir juodas kojines numykė. Be jo, niekas nežinojome, kur važiuojame. Iš gestapininkų mandagaus elgesio atrodė, kad mus tremia papraston išstremtin į Vokietiją. Švariame trečios klasės vagonė sėdėjo vos keli SS kareiviai, prieteliškai šnekučiavo, ir mes jautėmės, tarytum būtum buvę paprasti keleiviai. Juo labiau kad Tilžės kalėjimo valdžia mum buvo davusi kelionei po kelis „buterbrodus“, dailiai į švarų vaškinį popierių suvyniotus.

Gdansko geležinkelio stotyje pasitiko mus stambus gerai ginkluotų gestapininkų būrys. Mūsų traukiniu atvažiavo apie du šimtu kalinių, daugiausia – gudų ir lenkų nuo Baltstogės.

Gdansko gestapininkai pasirodė besą visiškai kitokios veislės padarai. Jiem patiem buvo neaišku, žmonės jie – ar šiaip koks dvikojis nesusipratimas. Mus žmonėmis jie nelaikė. Pradėjo mus kimšti į sunkvežimius drauge su daugeliu kitų kalinių. Sunkvežimiai – maži, žmonių – daug. Nesutelpa visi. Netelpančius, šuniškais žodeliais palydėdami, gestapininkai ėmė buožėmis pamaigyti, kad jie plonesni pasidarytų.

Buožė – visuomet buožė: reikalingas daiktas, bet kietas. Jos pastangomis vietos sunkvežimiuose bežiūrint atsirado. Tai kas, kad vieno kojos susipainiojo su kito galva pagal silkių pavyzdį, kad vienas kniūpsčias kriokia, kitas ant jo raitas joja, – kad vienas stena, kitas rėkia, – sutilpo visi.

V. PIRMOJI NAKTELĖ

Nežinomoj paskyrimo vietoje atsidūrėme pačiame vidunakty.

Išritino iš sunkvežimio. Sustatė eilėmis po penkis vyrus prie didelio raudono mūro, apaugusio medžiais.

Hm... jei čia teks gyventi, bent po lovą mums duos... Kambariai turbūt jau paruošti, – negi dabar jie ruoš mum kambarius... Vokiečiai visuomet mokėjo organizuoti... Apie mūsų atvykimą ir čia turbūt jau pranešta, kaip buvo pranešta ir į Tilžę...

Mūsų svajonių gražiasias perspektyvas staiga nutraukė galas žino iš kur netikėtai išlindęs vienas SS vyrukas, ištįsęs toks, kreivas, su atlapa nosimi, po kuria kažką pamarmaliavęs, ėmė savo kumštį vedžioti palei mūsų nosis.

– Tfu, – spjaudėsi gavęs kumščiu į žandą vienas mūsų, – kas čia dabar per papročiai tokie?!

Pryšaky matyti aukšti platūs vartai, apraizgalioti spygliuota viela. Ant vartų pakabinta kažkokia būda. Ties ja raudona lempa, pryšakin iškišta. Iš būdos snarpso iškišęs snapą kulkosvydis ar kokia kita špėtnybė, į jį panaši... Už būdos už vartų – ilgas siauras kiemas, pakraščiais apstatytas juokingais trobesiukais tokiais. Būdos – ne būdos, tvartai – ne tvartai, naktį nesupaisysi, kas tai per dvėseliena.

Iš kiemo gilumos staiga išnėrė du juodu vyru. Storomis lazdomis mostakuodami, tekini atbėgo int mus. Vienas aukštas ir diržingas su balsu, kuriuo pasižymi slibinas vokiškoj operoj, *Siegfriedą* begiedant. Antras – perpus mažesnis, toks kultuvių giminės naktinis padaras, kalbą su stipriu lenkišku akcentu.

Rūsti smakiška komanda atvarė mus iki vieno tokio juokingo trobespalaikio, kuris pasirodė besą gyvenama patalpa. Juodieji nakties vyrai sustojo prie durų. Vienas vienoje pusėje, kitas – kitoje.

Siegfriediškas gerkliūgas bliana pasigardžiuodamas:

– Čiužinius nešti iš vieno barako į kitą!

Mudu su Jurgučiu stovėjome pirmoje eilėje – pirmieji ir gavom žengti pro paslaptinę duris, dviejų

tamsių vyrų saugomas.

– Greičiau tu, *alte Kamele*, – atseit, senas kupranugari! – dvi lazdos pliumptelėjo per Jurgučio nugarą.

– Greičiau tu, maitos vaike, – gavau ir aš pavadinimą ir dvi lazdas per sprandą.

Mudu su Jurgučiu išimties nesudarėm, – visi gavo tą pat.

– *Alte Kamele*, – pliumpt su lazda.

– Maitos vaike, – pliumpt su lazda.

Visų lygios teisės, visi vienodai gavo, išskiriant tuos, kurie buvo apsukresni ir prašoko kaip stirnos pro šalį.

Hm... Vis dėlto keistoki šitos šalies papročiai! Man jau geriau patiktų senasai Azijos gyventojų pasiveikinimo būdas, kai susitikę vyrai nosimis pasitrina...

Pliumpt, pliumpt, pliumpt, – kiek kartų pro tuos vyrus ėjom, tiek kartų lazdos pliumpsėjo. Iš trečio karto mes jau išmokome vietoj sprando čiuzinį pakišti. Deja, išradimas buvo pavėluotas: čiuziniai buvo jau sunešti.

Vėl gargaliuojanti operiška komanda:

– Eiti į vidų, į baraką su čiuziniais; lietuviui gulti prie tos sienos, lenkam – prie tos, gudam – per vidurį.

Lazduotieji vyrai, tarytum senatoriai kokie, – vėl prie durų.

Kiekvienam norisi greičiau pro juos prasmukti ir barake už kitų nugaros pasislėpti. O kai du šimtai žmonių labai nori juo greičiau pro mažas dureles prašokti – paprastai durys nukenčia. Šį kartą nukentėjo lazdos: palūžo, vargšelės.

– Į bepročių namus pataikėme, ar kuris velnias! Sugriuvome, sugludome, kaip kam pavyko, įsakytosios tvarkos nesilaikydami. Na, na, – vis dėlto pažiūrėsime!

Vyras, kultuvių giminės, viduje pasiskelbė: jis šiandakt būsiąs mūsų viršininkas, ir tam, kas jo nepaklausysiąs, būsią – oho! Va, šis bosas būsiąs vienam reikalui, šis – kitam. Kas išdrįsiąs žiūrėti pro šoninį langą arba braškintis pro jį – būsiąs, suskiaus išpera, vietoje nukeptas kaip žąsinas.

Nustatęs tokią tvarką tasai kultuvė ėmė aplink bosus trepsėti. Šniurkštė jis tenai, šniurkštė, keikėsi keikėsi, vis lėčiau ir lėčiau, kol visiškai nutilo.

– Ar tik nebus užmigęs šėtonas? – dūsavome patylomis. Kur tau! Staiga itin sultingai nusikeikė ir vėl ėmė trepsėti.

– Ei, jūs, šioke ir tokie, keturkojų ir dvikojų maitų vaikai, driskiai ir suskiai, ir dar kitoki, – kreipėsi jisai į mus, – kas turite aukso? Kas turite laikrodžius? Kas turite pinigų? Iš jūsų visa tai bus atimta. – Protingiausia būsią visa tai jam atiduoti. Lašinius taip pat jis priimąs. Duonos esą jam nereikia, – duoną esą patys savo tarpe pasidalykite. – Na, kas turi aukso? Kas – laikrodžius?

Balsas – tyruose šaukiąs. Du šimtu žmonių guli it muselės nukeipusios. Niekas ne tik nieko neduoda, net neatsiliepia.

– Ei, jūs, visų kalių vaikai, ar duosite laikrodžius?

Pasipiktinęs tokiu mūsų nemandagumu, ėmė jisai žingsniuoti per mus. Keistas tojo vyruko pasivaikščiojimo būdas: deda koją, kur pasitaikė: kam ant pilvo, kam – ant krūtinės, kam – ant galvos. Ir lazda dar bakstelėja, – reikia gi pasiremti: būdoje šviesos nėra, žmogus dar nugriūti gali.

– Kur su batais, judočiau, lipi ant galvos? – kažkas sukliko patamsy.

– Atiduok, padraika, laikrodį!

Kažkoks įtartinas bruzdėjimas. Dviejų vyrų pagreitintas alsavimas. Įsiutęs šnirpštimas pro dantis.

– Ką jis tenai vėl prasimanė?!

Staiga – kažkoks duslus smūgis, kažkas sunkus ir minkštas atsitrenkė į bosą su gerais reikalais ir žlegtelėjo žemėn.

– Kuris šunsnukis kultuvei batu į pilvą smogė? Kas čia spardosi kaip pasiutęs kupranugaris? Kas tasai driskius?

Ne, nėra tokių. Niekas neprisipažįsta, kad būtų tokį majestotišką pilvą taip negarbingai išniekinęs. Tyli visi.

– Paskutinį kartą, šunų išjodos, klausiu: kas pilvan spyrė?

Ieškok kvailių kur kitur, – surasi tu patamsy! Niekas nematė. Čia nėra tokių. Sparduoklių ir kvailių.

– Aaaaaaa, – Šitaip?! Aš jums parodysiu!.. – Ką jisai ketino padaryti, nieku būdu negalima parašyti.

– O, Jėzau Marija! Viešpatie! – pasigirdo patamsy klykiantys balsai.

Įsiutęs kultuvė, nebedrįsdamas žingsniuoti per sugulusius, ėmė lazda tvatyti arčiau boso gulinčius, – tuos, kuriuos pasiekia.

– Iš paties pragaro jų čia tokių ir atsirado! – dūsavo mano kaimynas, lenkas nuo Baltsogės, suspėjęs gauti su lazda per galvą ir dabar ją drauge su manimi kišdamas po čiužiniu.

Tulžį per lazdą suliejęs į kitų šonus ir sprandus, kultuvė aprimo. Žmogus – ne mašina gi: pavargsta.

Sunkiai dūsavo jisai, visas pasipiktinęs. Ilgai dar jis vienas pats su savimi kalbėjo ir čiužėjo palei bosus tokiem ir tokiem reikalui, kol pradėjo garsiai kriokti.

Jo kriokimas buvo malonesnis už lakštingalės suokimą.

– Galgi tas nepakartas pakaruoklis nebebabus iki ryto! Kad dangus jam saldžiausio miego nepašykštėtų! Kad jį bent sapne koks budelis pasmaugtų!

Rytas buvo nebetoli, betgi...

Išrado mokslininkai paraką... Bet kodėl jie neišranda tokio instrumento, kuriuo būtų galima naktelė stumtelėti, kad jį greičiau nežinion nuriedėtų?!

VI. PAJŪRIO KURORTAS

Ilgai ilgai slinko pirmoji naktelė vaitodama. Vis dėlto pagaliau ir saulelė patekėjo. Mūsų naktinis kultuvė kažkur dingo, it raselė nugaravo.

Susigūžę, susiglaudę kuždamės. Kapt čia, čiuopt čia: kam trūksta ko po nakties? Galvos visų tebėra. Šonkaulių trūkumu taip pat niekas nesiskundžia, – tai svarbiausia. Kam peilio, kam laikrodžio, kam maišelio pritrūko: niekaniekis, tuščia jų!

Kažkokie nuostabūs pareigūnai su kryžiais ant nugarų ir numeriais ant krūtinės išvijo mus iš patalpos, čirškinamais žodeliais palydėdami. Sustatė patvory prie spygliuotų vielų, – atseit likimo laukite.

Retkarčiais pravažiuoja pro šalį didžiulis vežimas, žmonių tempiamas, tokių nuskarusių, lopiniuotų, sulinkusių, sudžiūvusių. Retkarčiais prabėga, praeina, praslenka kažkokia žmogysta su dryžuotais drabužiais – ir vėl viskas ramu visur.

– Vyrai, žiūrėkite, va, mūsiškiai, kauniškiai! – kažkas iš mūsų sušunka.

Tiesa! Pažinome! Kiek jų! Visi dryžuotais nuskarusiais purvinais drabužiais, dryžuotas blynas ant galvos vietoj kepurės, ant basų kojų medinės klumpės, kurios nuolat krinta nuo kojos, ir jie eidami nuolat knapsi. Velka jie, dvilinkai susilenkdami, didžiulius bosus, ar ką tenai.

Kauno lietuviai inteligentai buvo suimti diena anksčiau, – diena anksčiau jie ir čia pateko, atlankę Tilžės, Ragainės ir Marienburgo kalėjimų rūsius.

Sveikinamės iš tolo su jais. Jie mum nieko į tai neatsako. Liūdnai pažvelgia, nusigrįžta. Kas jiems? Kodėl jie tokie nemandagūs? Kodėl jie nesidomi mūsų atvykimu?

– Suvalgykite viską, ką turite. Viską atims, – dusliu balsu šūkteleja kažkas iš jų ir nusigrįžta lyg

nepažįstamas.

– Va tau, kad nori! Tai šitokie dedas čionai dalykėliai! – atsidustame kas sau ir graibomės po lagaminėlius. Atsirado dar dešrų, lašinių. Gromulojame. Nė nepajutome, kaip mūsų tarpe atsirado toks žvalus vyrukas su žaliu trikampiui prie krūtinės ir raudonu kryžiumi ant nugaros.

– Sveiki, lietuviai, – sako jis vokiškai su Pareinio akcentu, – mes jau žinojome, kad jūs atvykstate. Laukėme. Dešra – lietuviška?

– Kas pats būsi? Pareigūnas?

– Ne. Kalinys. Toks pat kaip jūs.

– Mes – tokie pat? Kaliniai?

– Kas gi daugiau? – juokiasi jisai, sprogdamas mūsų dešrą.

– Pasakyk, susimildamas, kas čia per vieta? Kur mes patekome?

– Čia – koncentracijos lageris, *Stutthof*.

– Koncentracijos lageris?!?! – taip ir palinkome iš nustebimo. Mes jau koncentracijos lagery!!!

– Nenusiminkite, – porina vyrukas, – čia dabar galima gyventi.

– Koncentracijos lageris!

– Dabar čia palyginti su tuo, kas anksčiau buvo, yra tikras pajūrio kurortas.

– Kurortas?!

– Matai, pušelės auga. Kuo ne kurortas? Jūra už trijų kilometrų. Ir oro čionai nepritrūksta... Niekis. Galima gyventi Negerkite tiktai čionai jokio vandens. Jis čia visokiom šiltinėm ir cholerom apkrėstas. Matote, kaminas rūksta?

– Teisybė, rūksta ir paspirginta guma dvokia...

– Tai krematoriumas. Anksčiau ar vėliau visi pro tą kaminą išlėksime.

– Ir mes? Pro kaminą?

– O kuo jūs geresni?

– Nejaugi kaminas privalomas visiems?

– Kai kas dar neišlėkė. Ir aš dar gyvas, kaip matote, nors jau septyneri metai po lagerius trunkaus. Atsiminkite tris pagrindinius dalykus: saugokitės, kad viduriai nesugestų, kad kojų nesužalotų ir kad pagaliais inkstų neatmuštų. Visa tai kaminu baigiasi. O šiaip – čia gyventi galima...

– Geras pajūrio kurortas Dievų miške! Paguodė, kad jį kur perkūnas!

– O ką manai? Matai, va, vyrai tempia vežimą su šiukšlėmis? Nieko, patempia, kad ir susilenkdami. Prieš metus tuo vežimu važiuojome smėlio vežti. Septynis kilometrus. Vežime stovi SS vyrai su pagaliais. Mes – risčia bėgame. Su tuščiu vežimu ir pilnu. Kas nepabėga, gauna su pagaliu. Kas pargriūva, tas niekuomet jau nebeatsikels. Tai bent buvo laikai!

– Ar tik nemeluoji kartais? Gąsdini mus, latre, ir tiek?

– Aš esu reinitis. Iš Kōmo. Johann Bloy. Mes, reinitis, nemeluojame. Vogti – galiu. Prašom. Bet meluoti – ne. Pfui!

– Tai už ką pats čionai patekai?

– Et, už niekaniekus. Nepavyko. Man gyventi nesisekė. Penkiolika kartų teisė mane už vagystę, bet šešioliką kartą nepavyko – patupdė į lagerį...

– Pasakyk, susimildamas, kas buvo tiedu, kurie šiandien mus lazdomis plūkė?

– A! Tasai rėksnys – tai Lėmanas, lagerio pirmasai seniūnas. Antrasai, tas mažesnis – menkysta. Tai Stasiak. Šiukšlė.

– Lageris – tai visiškai atskira respublika, autonomiškai nepriklausoma, kaip maharadžų dominija. Turi lyg ir savo savivaldą. Savivaldos priešakyje yra *Lagerälteste*, lagerio seniūnas, iš kalinių tarpo už didelius nuopelnus skiriamas. Jis – kalinių atstovas valdžioje. Kam reikia j uodegą kirsti, jis kerta. Kai

reikia kas pakarti, jis karia ir kalinių lašinius ryja. Šiaip Lėmanas – nieko sau žmogus. Tik reikia per daug. Pražudė jį ginkluoti įsilaužimai. Aš visuomet sakiau ir dabar tebesilaikau nuomonės: daug garbingiau iš kišenių vogti, negu ginkluotam laužtis pro duris. O Stasiak – šiukšlė. Aš gyvenamame barake duoną pjaustau, jis – dalina supjaustytą. Kasdien tris duonos bakanėlius pavagia. Puodą marmelado pavagia ir margarino kuoką. Spirga toksai. Bet jis dar padarys karjerą. Jei jam ir toliau taip seksis ir jei niekas jo nenudobs – prisitarnaus iki budelio laipsnio. Paminėsite mano žodį...

– Vaje, politinis skyrius jau ateina, – susirietė linksmasai reinietis, – man gi griežtai draudžiama su jumis kalbėti...

– Politinis skyrius?!?

Išgirdę tokį garsų vardą, ištempėme kaklus kaip žąsinai ir sustirome: kas gi dabar mum bus?..

Politinis skyrius atėjo su keturiom rašomom mašinėlėm. Nešė jas keturi kaliniai, paskui kuriuos sekė du uniformuoti SS vyru.

– Na, *bracia litwini*, – atseit, sveiki, broliai lietuviai, kaipsekasi, – draugiškai nusišypsojo vienas iš tų su mašinėle, – mes jūsų jau laukėme...

Pasiuto! Ir šitie jau laukė! Kada gi jie vaišinti pradės?

Kokie išdidūs jie, kokie galingi! Rašomą mašinėlę neša! Bene jie ir bus mūsų tardytojai ir teisėjai?

Šaukia mus po vieną. Tiesiai reikia atsistot, pasitempus. Rankas nuleist ir į šlaunis įremt, maždaug, kad iš žmogaus virdulys pasidarytų. Atsakinėti reikia greitai ir garsiai, kad ir kurčias girdėtų. Kiekvieno vardas, pavardė. Šeimyniški dalykėliai. Adresas, kuriuo būtų galima duoti žinią, kai lagery nusibaigsi...

– Už ką suimti?

– Nežinome, – kiekvienas atsakom it susitarę.

Taip ir įrašo į popierius: nežinia už ką suimti, – vis tiek!

Duoda mum po numerį, – čia, sako, bus dabar jūsų pasas, nepameskite. Galva galima pamesti, bet numeris – ne: daug svarbiau... Numeriai išėjo: dvidešimt vienas tūkstantis trys šimtai ir dar tenai dešimtukai. Ant popierėlio su numeriu parašyta: *schutzhaft-politisch*.

– Ar ilgam mus čia patupdysite?

– *Do końca wojny*, – atseit, iki karo pabaigos, – *schutzhaft-politisch, czerwony winkel*, raudonas trikampis – visi iki karo pabaigos.

– O kas tai yra: *schutzhaft-politisch*?

– Tai yra politinis apsaugos areštas. Į lagerį pasodino jus apsaugai. Jūs esate tokie nusikaltėliai, kad laisvėje jūsų elgesiu pasipiktinusi visuomenė gali jus suplėšyti. Valdžia, susirūpinusi jūsų gerove, ir pasodino jus į lagerį – nuo visuomenės pasipiktinimo vaisių apsaugoti...

– O gal visuomenei nuo mūsų apsaugoti? Kad mes negalėtumėm daugiau prieš valdžią nusidėti?

– Ne, ne. Šitokiems dalykam mes turime kitą paragrafą, *Verbeugungsschaft* – įspėjamasai areštas, kad daugiau nenusikalstų. Šitokie pas mus vaikšto su žaliu trikampiu. Tai vis kriminalistai. Nuo jų mes ir saugome visuomenę. O politinius – saugome nuo visuomenės...

– Sakyk tu man, koks rūpestingumas!

– O ką manai? Trečiajame reiche turi būti tvarka... *Marsz do łaźni*, – atseit, marširuokite į pirtį.

Tuo ir baigėsi politinio skyriaus politika su mumis. Na, su politiniu skyriumi, atrodo, sugyvensime: nesimuša...

VII. POLITINIS SKYRIUS

Lagerio politinis skyrius savo esme ir darbu visiškai neatitiko savo garsaus pavadinimo.

Muštis tai ir jis mušėsi, bet dėl smagumo daugiau, dėl kūno mankštos, ne dėl politikos. Po teisybei, tai buvo visiškai niekam nereikalinga įstaiga, neturėjusi jokios savarankiškos reikšmės nei lagerio gyvenimui, nei kalinių bumui.

Oficialus politinio skyriaus viršininkas buvo gestapo atstovas. 1943–1944 metais juo buvo Gdansko vokietukas Malstaedt, SS vyresnysis leitenantas, galas jį žino, kodėl ir už ką į gestapo eiles patekęs. Greičiausia jis čia įlindo besigelbėdamas nuo karo tarnybos.

Žemo ūgio keturių dešimčių metų vyrukas. Juodbruvas, ne prūsiškas. Visuomet mandagus. Visuomet džentelmenas su švariom odinėm pirštinėm. Kasdien glotniai nusiskutęs nublizginti batai.

Jo vardu ateidavo iš laisvės, iš gestapo įstaigų, atsiunčiamųjų kalinių sąrašas. Jis tą sąrašą, jau su savo parašu, persiūsdavo kitom lagerio įstaigom. Kalinių tardymo reikalu visuomet atvažiuodavo iš Gdansko specialūs tardytojai, plačiašakiai tokie vyrukai, raumeningi, diržingi, beveik boksininkai. Jie tai ir tardydavo pagal visus gestapo dėsnius. Malstaedto skyriaus visas uždavinys tuomet būdavo – tardomuosius lagery surasti, – ir tai ne visuomet jam pavykdavo padaryti. Kokie niekaniekiai kartais būdavo pavedami ir jam patardyti. Tuomet atrodydavo, kad kalinys jį tardo, ne jis kalinį. Mikčiodavo jisai ir kosėdavo, ir niekuomet jisai nežinodavo, ko dar reikėtų pasiklausti.

Sėdėdavo jis dideliuos raudonuos mūriniuos rūmuos, kur tilpo visa lagerio valdžia. Kartais pasigirdavo iš raudonų rūmų riksmi ir storžieviški keiksmi, per tvorą lagerio kiemą pasiekdavę. Kaliniai šypsojosi. Kaliniai žinojo: tai Malstaedtas riejasi su lagerio viršininku. Ko jiedu tenai pjaudavosi –perkūnas juos žino. Po tokio pasikalbėjimo Malstaedtas visuomet skubiais žingsniais traukdavo į mišką prasivėdinti. Tai buvo vienintelė sritis, kur pasireiškėdavo jo iniciatyva ir veikla. Kitur – niekur nebuvo jos žymu.

1944 metų vasarą vargšelis Malstaedtas gavo didelį tarnybinį pažeminimą. Išjojo jį iš lagerio. Pristatė jį kalinius lydėti iš Gdansko į Stutthofą. Tai buvo jau visiškai menka tarnybėlė.

Jo įpėdiniu buvo paskirtas gestapo vyresnysis leitenantas Truhn, vidutinio ūgio sudžiūvęs bernuželis, bet ir jam nebuvo kas veikti. Jis lagery beveik nė nepasirodydavo, – nemėgiamas buvo ir jis čionai. Lageris buvo SS organizacijos nuosavybė, o gestapas buvo vis dėlto kita organizacija – Esesninkai baisiai pykdavo, kai pašaliniai asmenys kišdavos į jų reikalus. Tokiais pašaliniais asmenimis buvo laikomi ir gestapo atstovai. Juos lagerio esesninkai krimto sutartinai, besistengdami juos iš lagerio išėsti ar suėsti.

Todėl tad politiniam skyriui faktiškai vadovavo SS vyresnysis feldfebelis Liidtkė, pirklio sūnelis iš Gdansko. Ilgas, sudžiūvęs, su galva, panašia į žalčio. Kepurę visuomet ant akių užsimaukšlinęs, per dvejus metus nė karto nenusišypsojęs. Darbo jis nedaug teturėjo, bet jis – nors sadistas buvo.

Jam atrodė, kad visi, kuriuos gestapas siunčia į lagerį, yra nusikaltėliai, yra aršiausi Vokietijos priešai.

– Kas vokiečiam kelią pastoja, tas turi būti sunaikintas, – mėgdavo jisai skelbti kaliniam. Ir, žinoma, jis būtų juos visus tučtuojau sunaikinęs, jeigu tiktai būtų tam galios turėjęs. Tokios galios stokodamas, jis stengėsi atsigriebti kitokiais būdais.

Paprastai, kai atvykdavo į lagerį naujokų partija, Ludtkė rūpindavosi praveisti su jais gimnastikos seansą. Mėgiamiausias numeris būdavo – šokdinti varlių pavyzdžiu. Pritupi ištiesi rankas pirmyn ir – lapataj! – per visą lagerio kiemą!

Liuokt, liuokt, liuokt, – liuoksi naujokų eilės, nelyginant varlės iš padegtos kemsynės bėgdamos.

Kas šiame seanse neparodydavo karo metui tinkamo uolumo ar kokiai sabotažo pagundai pasiduodavo, tą Ludtkė tučtuojau paskatindavo. Rimbu, specialiai tam reikalui pritaikytu, lentgaliu ar plytgalium. Kartais naujokas ir nuo kaustyto bato smūgio pasitaisydavo.

Kitas populiarus gimnastikos numeris buvo taip pat neblogas, – buvo ruošiamos bėgimo rungtynės.

Naujokai turėdavo bėgti pagal Liudtkės komandą. Bėgt su kliūtimis. Bėgt ir gult, bėgt ir gult. Šis numeris buvo itin mėgiamas pavasarį ir rudenį, ir šiaip – po didesnio lietaus, kai lagerio kieme telkšojo vandens klanai ir purvas. Ir – vargas tam naujokui, kuris šiais atvejais savo drabužio pasigailėdavo! Rungtynių tikslas buvo: ne kas toliau nubėgs, bet kas greičiau pavargs. O tokie pavargėliai pasirodydavo vis esą kažkokie tinginiai, neklaūžados, pasiduodą įvairiom sabotazo pagundom, valdžios autoriteto nepripažįstą...

Ne! Kad ir kažkaip esi pavargęs, vis dėlto geriau buvo per tuos gimnastikos pratimus nepavargti!

Prie naujokų surašomojo stalo Ludtkė retai tepasirodydavo, – per stambi jis tam buvo figūra. Čia ir veikti jam nelabai kas buvo. Vienam delnu per ausį, kitam kumščiu į pasmakrę, trečiam – batu į pilvą, ketvirtam – lazda... ir viskas. Nauja nelabai čia ką prasimanysi. Labai aprėžtos galimybės. Vis tie patys numeriai. Nuobodu.

Pagaliau Ludtkės pareiga būdavo pranešti, ką reikia sušaudyti ir ką – pakarti. Kai dienos metu ar pavakary Ludtkė pasisukdavo lagery, visuomet būdavo – lyg tarytum vėjelis iš Šiaurės poliaus papūtė. Velnias gi jį žinojo, kokias pavardes kada paskelbs, – kiekvieną momentą galėjai ir savo pavardę išgirsti. Kartais ganėdavo vienos kitos pavardės, kartais jis jų priskaičiuodavo kelias dešimtis. Ne, – Ludtkės atsilankymo niekas nelaukė.

Na, šiuo atveju nereikėtų tačiau Ludtkės nuopelnų perdėti: šaudomų ir kariamų pavardes ne jis pats parinkdavo. Lageris buvo tiktai kalinimo, kankinimo ir bausmės vykdymo įstaiga. Gestapo įstaiga, atsiuntusi kalinį, nulemdavo jo likimą. Ir paleisti kalinį iš lagerio galėjo tiktai ta pati gestapo įstaiga. Politinis skyrius buvo čia lyg tarpininkas ar budelio padėjėjas. Net pranešimus aukštesnei valdžiai Berlyne apie kalinių elgesį rašė ne politinis skyrius, bet lagerio viršininkas, visuomet su tuo skyriumi piktoje nesantaikoje gyvenęs. Politinis skyrius rinko tiktai kalinių sąrašus ir dokumentus ir dėliojo juo atskirose papkėse, – ir šitokį darbą nelabai tesugebėdavo padaryti. Tai buvo netvarkingiausias skyrius visame lagery.

1944 metų rudenį pabėgo iš lagerio vienas lenkas – iš varšuviečių sukilėlių tarpo. Reikia pažymėti knygoje, kad jis išdūmė. Pradėjo ieškoti jo dokumentų – nėr dokumentų! Ieško dieną, ieško antrą... Trečios dienos pavakary surado juos kažkur už spintos prie pečiaus užkritusius. Ir tuose gestapo dokumentuose buvo parašyta: toks ir toks kalinys neatidėliojant turi būti pakartas!

Kaipgi jį dabar bepakarsi, kad jis išmovė po velnių!

Taip teisdarybė ir liko nukentėjusi: nepakarto pakaruoklio nebepagavo!

Buvo viena kalinių rūšis, kurią iš lagerio paleisdavo, – tai auklėjamieji kaliniai. Politinio skyriaus pareiga buvo paleidžiamiesiems pasakyti atitinkamą pamokslą ir išduoti jiems dokumentus. Visi paleidžiamieji kaliniai turėjo pasirašyti raštą su tokiais punktais:

1. Kaliniui sugrąžinti visi daiktai, kuriuos iš jo buvo atėmę.
2. Kalinys lagery neįsigijo jokių ligų ir sužalojimų.
3. Pasižada niekam nė žodžio nesakyti, ką lagery matė girdėjo ar kentėjo.
4. Jei būdamas laisvėj išgirs ką nors veikiant ar kalbant prieš nacionalsocialistus, pasižada tučtuojau pranešti policijai.
5. Šį dokumentą pasirašė laisva valia, – jokia prievarta nebuvo pavartota.

Kas teisybė – tai teisybė: tokį dokumentą pasirašyti niekas neversdavo: nori – rašykis, nori – ne. Pasirašiusius paleisdavo iš lagerio, o nepasirašantį palikdavo lageryje apsidūmoti, kol jis nutars pasirašyti. Antras pasiūlymas pasirašyti labai retai teateidavo. Pasilikęs apsidūmoti taip smarkiai dūmodavo, kad jis su savo dūmojimu pro krematorijaus kaminą išlėkdavo...

Politinis skyrius turėjo dar kalinių kartoteką, kuriai oficialiai vadovavo SS mažiukas feldfebeliukas König, privačiame gyvenime – smuklės savininkas, rėksnys ir muzikantas: dūdą pūsdavo. Baisiai jisai

bijodavo, kad jo į kariuomenę kaip nors nepaimtų ir į frontą nepasiųstų. Todėl tad labai stengdavosi aukštesnei valdžiai įtikti, bet bijodavo ir kaliniam nusidėti: ką gali žinoti, kas kada kaip! Taip ir vargo žmogelis. Kaliniam pagelbėti, jis, žinoma, nieko negalėjo, bet ir bloga jis jiems niekuomet nedarė. Kas be ko, kai Lüdtkė girdi – ir Königas ant kalinių rėkia, burbuliuoja, net jam seilės tyška. Kai Ludtkė nudūlina lauk, Königas su kaliniais šnekučiuoja kaip su senais pažįstamais, cigaretėmis vaišinas. Visi kaliniai žinojo, kad Königas šūkauja dėl valdžios akių, – kalinių tarpe jis turėjo gerą vardą. Per dvejus metus jis nė vieno kalinio nebuvo net stumtelėjęs, o tai buvo jau išimtinis reiškinys.

Politinis skyrius turėjo dar fotografijos poskyrį, feldfelio vadovaujamą, rėksnio tokio ir storžievio. Tik šis su savo fotografijomis į lagerio reikalus mažai tesikišdavo. Retkarčiais ateidavo prie naujokų surašinėjimo, paburnodavo, pašūkaudavo, vieną kitą pagaikščiu pabaksnodavo – ir nieko daugiau. Ir tai darė jisai ne dėl blogos valios, bet todėl, kad jis buvo vokiečių–prūsas ir žmoniškiau galvoti nemokėjo. Visas jo rūpestis buvo – aptarnauti kaimyninio Stutthofo miestelio našles ir karo gyvanašles – ne vien tikrai fotografiniais dalykėliais...

Kažkaip fatališkai darbas toje įstaigėlėje vyko: juo daugiau dirbo tenai darbininkų, – juo didesnė netvarka tenai siautė, kol 1945 metų sausio mėnesį, evakuojant lagerį, jie visus skyriaus dokumentus kieme iškilmingai sudegino ir baigė garsaus lagerio politinio skyriaus veiklą.

VIII. POLITINIO SKYRIAUS BENDRADARBIAI

Visi lagerio kaliniai, varomieji į darbą, buvo suskirstyti į darbo komandas. Prie kiekvienos darbo komandos buvo priskirtas SS vyras, vadinamas *Kommandoführer*, – komandos vadas, atsakingas už jos tvarką ir darbus. Tačiau pačiam darbui vadovavo vienas iš kalinių tarpo, specialiai tam reikalui valdžios skiriamas. Šitoksai kalinys, darbų vadovas, oficialiai buvo vadinamas italų žodžiu *capo*, reiškia, galva. Vokiečiai koncentracijos lagerių tvarką pasiskolino iš dučės, pasilaikydami net kai kuriuos italų terminus. Tačiau mes terminą *capo* buvome linkę aiškinti pagal lietuvių kalbos dėsnius. Deja, čia mes nebuvo vieningi. Vieni tikino, kad pavadinimas *capo* yra kilęs iš lietuvių žodžio kapoti: kapų vyriausias uždavinys ir buvo kalinius kapoti. Kiti gi tikino, kad tas terminas yra ne kas kita, kaip lietuvių kapas, tai yra vieta, kur numirėlius... Pagal *capo* veiksmus ir vienas, ir antras termino aiškinimas atitinka realią padėtį. *Capo* padėjėjas oficialiai vadinosi *Hilfscapo*, mes gi stačiai sakydavome: puskapis.

1943–1944 metais politinio skyriaus darbo komandos kapas buvo kalinys Schreider. Tai buvo dar jaunas vyrukas, kokių 25–27 metų. Aukštas, lieknas, juodais garbanotais plaukais. Moterys sakydavo – labai gražus. Ne tik sakydavo – ir svirdavo į jo pusę. Buvo jisai aukšto vokiečių valdininko, inžinieriaus, sūnus, karo pradžioje buvęs karo laivyno jūrininkas, iš jūrininkų į koncentracijos lagerį patekęs berods už kleptomaniškus polinkius. Lageryje nešiojo jisai politinio kalinio ženklą, raudoną trikampį. Bet ir visi kiti jūrininkai, patekę už aiškias vagystes, lageryje vaikščiojo su raudonu trikampiu. Schreideris ir lageryje bandė sunaudoti įgimus gabumus. Vos patekęs čionai, jis gavo pažymėjimą už nuopelnus: lentą ant krūtinės ir nugaros. Toje lentoje buvo parašyta: „Va, šis vyrukas apvogė savo draugus kalinius!“

Kelias savaites jisai su tomis lentomis prasibaladojo. Jų šiaip taip atsipalaidavęs, pateko dirbti į politinį skyrį, – ką gi: raštingas buvo – ir dar vokiečių. Todėl veikiai jisai ir komandos kapas pasidarė. Čia jisai buvo savo vietoje, – pagal pašaukimą. Jis čionai buvo vienas uoliausių lagerio razbaininkėlių, dirbęs galvažudžio darbą su dvasios pakilimu.

Jisai matuodavo naujoko kalinio ūgį ir imdavo pirštų nuospaudas. Ant stalo pas jį visuomet būdavo

rimbas, iš vielų nupintas, arba pagaly.

Ateina, būdavo, naujokas. Susitraukęs, prigąsdintas, susirietęs. Ne kartą – visiškai sumuštą. Ne kartą – vokiškai nė žodžio nesuprantąs. Schreideris permeta naujoką akimis – jis jau žino, kaip galima ir kaip reikia su juo elgtis.

Atvarytuosius kalinius iš eilės šaukia Schreideris. Šaukiamasai kalinys kartais nenugirsta, kartais nesupranta, kad jį šaukia. Ypač dažnai tai atsitikdavo, kai kalinys buvo ne vokietis, kai jo pavardę Schreideris bedieviškai iškraipydavo. Naujokas labai dažnai nežino, kur jis turi eiti ir kaip atsistoti. Jis niekuomet nežino, kad pašauktam kaliniui negalima žingsniu eiti, – kad jis turi risčia bėgti. Nežino jis ir daugelio kitų reikalingų dalykų. Schreideris, būdavo, tokį naujoką nemokšą visuomet moko – su lenta per ausį, su batu per pilvą, su kumščiu, su rimbu, su pagaliu...

Pašauktasai naujokas ateina, kaip visi normalūs žmonės vaikšto. Schreideris pasitinka jį tarpdury ir mauna jam batu į pilvą, – naujokas virsta aukštielesnis į kiemą. Schreideris vėl jį šaukia, vėl jis eina ir vėl virsta... Tai tęsiasi tol, kol naujokas susipranta, kad pašauktam reikia bėgti. Toliau stovintieji naujokai, prisižiūrėję šitų kulnavarčių, jau žino reikalą – iš anksto kucena. Tiktai Schreideris išranda jiems kitokių negerovių. Apskritai lagery niekuomet nesakoma, kaip ką turi daryti, – turi pats susiprasti. Susiprasti padeda pagaly. Taip ir Schreideris, būdavo, moko kalinį, kol jis pradeda vokiškai suprasti ir atsistoja ten ir taip, kaip Schreideris nori. Išmokslintą naujoką, išeinantį iš surašinėjimo ruimo, Schreideris, būdavo, palydi batu per užpakalį ar pagaliu per nugarą.

Žinoma, ne visuomet Schreideris taip elgdavosi. Kartais jis būdavo itin mandagus džentelmenas ir puikus rūpestingas kavalierius. Mandagumo antpuolis jam užeidavo tuomet, kai naujokas būdavo geriau apsirengęs, turėjo laikrodį, žiedą, tabokos ar šiaip kokių vertingų dalykėlių. Šitokį naujoką Schreideris meiliai prakalbindavo, moteriškai naujokei meiliai meiliai nusišypsodavo, paguosdavo ją, priglausdavo... Tuomet paprastai koks nors geras dalykėlis imdavo ir įslinkdavo į Schreiderio kišenę. O kuris naujokas nieko neturi – ko jis galėjo būti vertas?

Versdavo kas nors Schreiderį taip kankinti žmones?

Ne, – niekas neversdavo! Tai buvo jo paties iniciatyvos reikalas. Smagu buvo jam tai. Smagu ir pelninga. Ir garbėtroška – patenkinta, – ir jis mat viršininkas: muša!

Na, ir drausti, žinoma, niekas nedraudavo: ką gi, ne SS muša, kalinys kalinį muša! Kraujas iš galvos varva? Kas kam rūpi! Tam ir koncentracijos lageris buvo, kad kraujas iš galvos varvėtų. Varva – ir viskas. Didelis čia daiktas?

Kas be ko, – šio tokio paskatinimo mušeikom vis dėlto buvo. Be feldfelio Königo, SS vyrų tarpe ir daugiau buvo tokių, kurie kaliniam nieko bloga nedarydavo, net draugiškus santykius su kaliniais stengdavosi palaikyti. Kai pasitaiko pašal koks aukštesnis pareigūnas, toksai minkštaširdis esesninkas rieja kalinius, bjauroja, kumščiu aplink nosį vedžioja. Vos pasisuko pareigūnas į šalį – minkštaširdis iš paskos jam ilgą nosį rodo ir vėl su aprietaisiais kaliniais mieliai bičiuliuojas.

Kalinių riejimas ir mušimas lageryje vis dėlto buvo gero tono požymis. Jeigu senis kalinys muša naujoką, senis valdžios akyse buvo jau „pasitaisęs“, „atgailėjęs“ savo nusikaltimą, „susipratęs“. Norėdamas valdžios akyse įsigyti pasitikėjimo, norėdamas lagerio respublikoje padaryti karjerą ar kalinių tarpe iškelti savo autoritetą, galėjai pasinaudoti šia pigiausia priemone: mušti kitus, ypač gi – naujokus. Tai buvo bendra taisyklė, turinti, žinoma, ir išimčių.

Schreideris ir buvo toks karjeristas mušeika, sugebėjęs mušimo specialybę padaryti gana pelningu verslu, – tai buvo jam drauge ir apiplėšimo priemonė. Pagal lagerio nerašytus įstatymus ir moralę tai nebuvo joks nusikaltimo veiksmas.

Šaunus Schreideris buvo vyrukas ir labai turtingas. Po lagerį šlepinėjo su lakuotais pusbačiais ir odinėm pirštinais – prašmatni karo metui elegancija! Toji elegancija ypač režė akį visuotinio neapsakomo skurdo

fone, kuris viešpatavo lagery.

Taip buvo įsigalėjęs tasai Schreideris, kad ėmė nepaisyti gyvenimo paprasčiausio dėsnio:

– Pats nori gyventi – ir valdžios neužmiršk!

Nemėgo Schreideris savo lobiu su niekuo dalytis. Valdžia jam atrodė esanti nereikalingas priedas prie šios žemės gėrybių. Nežinojo Schreideris, kad valdžia visuomet pavydesnė už bet kurią meiluzę. Ir – ką gi? Valdžia, iš pasalų jau seniau prieš jį dantį griežusi, staiga prikibo, kad jis už pinigus nelegaliai siuntinėjęs kaliniam laiškus iš lagerio – ir išgrūdo vargšelj iš politinio skyriaus. Pateko jisai į „miško komandą“ – kelmų rauti ir rąstų tampyti. Bet ir tenai sugebėjo jisai vaikščioti su lakuotais batukais ir odinėm pirštinaitem. Kastuvo nebuvo nė į rankas paėmęs. Saulelėj pilvą šildėsi ir cigaretės čiulpė. Pasisukaliojo, pašlepinėjo kelias savaites – ir vėl padarė karjerą.

1944 metų vasarop atėjo įsakymas pasiūsti iš Stutthofo į Poelitzą 3000 kalinių darbininkų.

Poelitze, netoli Stettino, buvo fabrikas sintetiniam kurui gaminti. Dėl to fabriko tuomet prasidėjo atkaklios vokiečių varžybos su anglais. Anglai tą fabriką bombina – vokiečiai iš griuvėsių naujas sienas kelia. Anglai bombina – vokiečiai stato, – kaip du ožiu ant liepto. Va, į tą subombinto fabriko statybą ir išvyko iš Stutthofo 3000 kalinių. Šitos „darbo komandos“ pryšakyje šalia kitų profesionalų ir mėgėjų mušeikų–galvažudžių atsidūrė ir Schreideris. Neblogai jam ir tenai sekėsi.

Poelitzo darbo komanda iš visų Stutthofo kalinių darbo komandų buvo pati turtingiausia numirėliais. Per tris mėnesius 1000 iš tos komandos buvo jau atsidūręs pas Abraomą, kitas tūkstantis gulėjo nejudėdamas ligoninėje. Didelė sergančiųjų dalis skundėsi, kad jiems esą sulaužyti kaulai. Ir tiesą jie sakė: Poelitze kalinių kaulai tratėjo it sudžiūvusios eglės šakelės. Įžymūs, garsūs, talentingi banditai čionai buvo valdžioje. Šalia kitų čionai kaulų laužymo darbe garsiai pasižymėjo ir Schreideris. Patratinę kaulus, tieji galvažudžiai samagoną lakdavo. Kartą tiek prisilakė, kad penki iš jų vietoje liko negyvi: Hölzl, Karl Friedrich, Legge ir dar du.

Schreideris ir šioje operacijoje nepražuvo. Gražus buvo berniokas. Sekėsi jam.

Schreideriui pasitraukus iš politinio skyriaus, jo vietą kapo teisėmis užėmė senas katorgininkas, jau anksčiau tame skyriuje dirbęs, Franciszek Dziegarczyk. Jis buvo lenkas, gimęs Westfalijoje, jau ketverius metelius lageryje atpliekęs. Politinis kalinys, protingas, apsukrus, perėjęs vokiečių lageryų koncentruotą pragarą. O smailialiežuvis, o šaipeiva, o šalaputris! Nuolat keikėsi jisai, kad jam tenka dirbti tokio vardo įstaigoje, bet ir nedarė pastangų iš jos pasitraukti. Vieta buvo visiškai nebloga. Darbas – menkas, o pavalgyti gaudavo dar atskirai iš SS virtuvės, – tai lagery buvo be galo svarbus dalykas. Tiesa, įstaigos pavadinimas buvo įtartinas, – kurgi: koncentracijos lagerio politinis skyrius!

Bet faktinai tasai skyrius lagerio gyvenime reiškė daug mažiau negu bulvių skutimo dirbtuvėlė.

Franciszek Dziegarczyk, paprastai vadinamas iš vokiško Franzu, kalinių, žinoma, nemušė, – neplėšikavo kaip Schreideris. Bet jis jais ir nesidomėjo. Būdavo, atvaro naujokų kalinių partiją. Reikia kaliniai surašinėti, o Franzo – nėra. Nė pėdsako nėra. Dingo kaip sliekas šuliny.

– Kur Franzas? Kur tas velnias prakeiktas? Kur tas padūkęs šuva? – rėkia keikiasi jo viršininkas, SS feldfebelis Königas, zyliodamas po lagerį.

Kur dabar rasi Franzą, tą prakeiktą? Kuriame barake, kurioj skylėj su kuo jis dabar samagoną laka – kas jį žino!

Vietoj Franzo prie rašomosios mašinėlės sėda patsai Königas. Piktas kaip vilkas, uodegą jaujoj praradęs. Keikias bjauriausiai žodžiais, kokius tik prisiminti pajėgia.

Užmušias jis Franzą, tą niekšą, kaip paršą paskersias. Jo žarnas šunims atiduosias, pasiutėlio tokio.

Visa išgale keikiasi Königas ir barškina mašinėle.

Į darbo pabaigą atklipatoja, būdavo, ir prakeiktasai Franzas, girtas girtutėlis, vos ant kojų besilaikydamas.

– Tu, šioks ir toks, visų velnių bendras vaike, – šūkauja kumščius sugniaužęs feldfebelis Königas, – kur nusilakei, kiaule? A? Sėsk rašyti, išvietės drieže!

Franzas rašyti aiškiai nebegali. Franzas aplink pečių tupinėja. Franzas nuodėguliu pypkę dega ir su pečiaus dvasiomis bando susisiekti. Franzas šios žemės gyvenimui nebetinka.

Mašinėle toliau rašo Königas. Königas keikias. Königas pats pakarsiąs Franzą, tokį padūkusį išgamą!

Darbai pasibaigus, Franzas eina atsipagirioti, su juo drauge eina ir Königas – pasigerti.

Pavakary kartais, būdavo, Franzas su Königu susikabinę šlitinėja lagerio patvoriais ir abu visa gerkle plėšia girtas dainas. Kartais juos rasdavo lagerio ligoninėj susmukusius, kartais – kalinių gyvenamuose barakuose, kartais – palei moterų barakus...

Puikus politinio skyriaus kapas buvo tasai Franzas, – su juo buvo galima gyventi.

O, kad visi kapai būtų buvę tokie!

Trečias politinio skyriaus svarbus bendradarbis buvo Schpeider, vokietukas iš Lodzės, buhalteris iš pašaukimo. Lagerin jisai pakliuvo už dangiškus reikalus. Buvo jisai *Bibelforscher* – Biblijos tyrinėtojas, – tokius biblininkus Hitlerio valdžia be atodairos grūdavo į lagerius.

Schpeideris buvo labai jautrios širdies žmogelis. Būdavo, kai per naujokų surašinėjimą Schreideris muša ir grando, Schpeideriui per veidelį ašarėlė rieda. Drebančiom rankom barškina Schpeideris mašinėle, bet mušamam pagelbėti jis nieko negali. Dar 1943 metų pradžioje guodėsi jisai, kad jam gėda esanti vokiečio vardas nešioti.

Kartkartėmis lagerio viršininkas pasikviesdavo Schpeiderį pafilosofuoti ir mėgindavo jį prikalbėti, kad jis atsisakytų savo Biblijos tyrinėjimų. Jam reikėjo tiktai pasirašyti, kad jis atsisako savo biblinio tikėjimo būdo, – jo tikėjimas dokumentuose buvo įrašomas: *Bibelforscher*, – ir jis tučtuojau būtų buvęs iš lagerio paleistas. Tačiau Schpeideris, kaip ir visi kiti jo tikėjimo išpažintojai, buvo atkaklus savo įsitikinimų gynėjas. Lagerio viršininkas diskusijose su Schpeideriu bežiūrint išeidavo iš kantrybės. Lagerio kieme toli būdavo girdėti, kaip jiedu riejasi antrame mūrinių namų aukšte. Vienas jų, Schpeideris, rėkia kiek galėdamas:

– Jehova! Jehova!

Lagerio viršininkas rėkia į tai:

– *Sauhund! Scheisse!*

Taip ir tęsiasi kurį metą tasai nesudėtingas dialogas:

– Jehova! – Scheisse!

– *Scheisse!* – Jehova!

Po to Schpeideris strimagalviais lekia visas paraudonavęs laiptais nuo antrojo aukšto ir atsigrįždamas vis dar kartoja:

– Jehova! Jehova!

Schpeideris, sėdėdamas politiniame skyriuje, kaip vokietis, būtų galėjęs, žinoma, kaliniam ir šį bei tą gera padaryti, bet tam reikalui trūko jam išmanumo ir energijos. Jam rūpėjo tiktai bibelforšeriai. Būdavo, kai ateina į lagerį koks naujokas bibelforšeris, Schpeideris tuojau atgyja, išsitiesia, net jam nosis ima blizgėti. Naują bibelforšerį jisai ir paguodžia, ir pamoko, ir priglaudžia, ir padoresnę vietą jam parūpina. Kitokio tikėjimo žmonės jam nerūpėjo. Nebent tiktai tokie, iš kurių būtų galima bibelforšeris padaryti.

Ne, ne visi buvo lygūs broliai Jehovoje!

Prie ketvirtosios rašomos mašinėlės sėdėjo ne kaip politinio skyriaus, bet darbo biuro – *Arbeitseinsatz* – atstovas Joseph Rentsch, labai geros širdies ir įvairių talentų savininkas ir tiktai per talentus ir gerą širdį į lagerį patekęs. Jis buvo nepakeičiamas specialistas padirbinėti svetimus parašus. Meistriškai padirbinėdavo – ir labai greitai. Mirkrels tiktai, būdavo, kaire akimi, galiuką

liežuvio iškiš pro dantis – ir yra parašas, nors jam ir pirmą kartą matytas, – toks retas talentas slėpės jame. Atsitikus kokiam reikalui – už bet kokį lagerio viršininkėlių popierį pasirašys, ir šis niekuomet neišdrįs ginčyti, kad tai ne jo parašas.

– Bene girtas buvau, kad pasirašiau tokį mėšlą, nepamenu, – krapštydavo pakaušį viršininkėlis, ne vietoje radęs parašą, bet jo autentiškumo niekuomet neginčydavo.

Ot, toks jau įgimtas talentas buvo – ir palinkimas. Nepadirbęs svetimo parašo, jis negalėdavo ramiai nusėdėti. Kartais jis net ir pats susipainiodavo, – nebegalėdavo atskirti: kur – autentiškas parašas, kur – jo padirbtas. Va šitokios rūšies painiava kartą jam išėjo ir su vekseliais. Supainiojo jis juos. Vietoj autentiško parašo jis įdavė bankui savąją svetimo vardo gamybą, – nebeatskyrė žmogus, ir tiek. Dėl tos nelaimingos klaidos atsidūrė jisai lagery, kuriame ilgus metus sėdėdamas vis dar bylinėjosi su Budapešto bankais dėl neaiškios kilmės parašų vekseliuose.

Dėl tos pačios priežasties susipainiojo ir jo tautybės reikalas. Lagery niekas, – atrodo, ir jis pats, nežinojo, kas jis buvo per vienas: vokietis? žydas? čekas? vengras? Visomis tomis kalbomis jis puikiai kalbėjo, pagal savo išvaizdą tiko visur, – ir visur buvo labai naudingas. Pagal būdo savumus jis buvo greičiausia čigono vaikas, truputį praplikusiu pakaušiu toksai, maždaug per dešimtį kvadratinių centimetrų.

Drauge buvo tai ir didelis vaidybinis talentas.

Būdavo, sutiksi jį kur, jis tuoj su užuojauta klausia:

– Pietų valgei? Nori valgyti?

Kas gi lageryje valgyti nenorės, – kas per klausimas!

– Aš turiu kotletų. Puikių! Prima! Extra! Eikš, pavaišinsiu. Einame į tą vietą, kur jisai gyvena ar dirba.

– Va, čia palauk prie durų, aš tuoj atnešiu. Geraširdžio Jozepho taip gražiai paguostas, atsistoji prie durų. Kotletas taip ir kvepia – iš tolo: su svogūnais toksai parudęs, sultyse įmirkęs... Ce ce ce... – vos sulaikai seiles, kad nebliauktų!

Ryji seiles pasvalandį, ryji valandą... Nematomas kotletas ima dvokti, o Jozepho – kaip nėra, taip nėra. Praslinkus dar kokiai valandai, išlenda iš kažkur tasai Jozephas:

– Ką, gavai kotletą? Pavalgei? Skanu buvo? – trina Jozephas rankas iš džiaugsmo, savo bičiulį sugebėjęs taip gražiai pavaišinti.

– Ne, po velnių! Aš jokio kotleto nemačiau! Juk liepei laukti prie durų ir iki šiol nebuvai atėjęs! – atsikerti pyktelėjęs, bet vis dar tebesvajodamas apie kotletą.

– Kaip tai, – stebisi Jozephas, – argi tau kotleto neatnešė?

– Ne, niekas neatnešė, kas gi man neš! Tiktai bloko viršininkas man antausius apskaldė, kad be darbo tiek laiko čia stoviu!

– Ot, velniai! Kaipgi jie taip? Aš gi jiems liepiau... Patys turbūt bus suriję... – skėščioja Jozephas iš nustebimo rankas. – Palauk čia truputį... Aš tuoj...

Ir vėl jisai dingsta, palikęs laukti prie durų.

Gali dabar stovėti, kol pats su visu kotletu pašvinksi!

Kotleto, žinoma, nėra. Kotleto, žinoma, nė nebuvo. Bet norai buvo geri. Ir jo, ir mano. Pagaliau kuo jis kaltas, kad žadėtųjų kotletų pats jau aštuoneri metai nebuvo matęs? Į lagerį jis atėjo iš kalėjimo ir koncentracijos lagery – ne viename pabuvojo. Ne be reikalo gi sakoma: „Pažadėsi – patiešysi...“ Tiešydavo Jozephas žmones, labai dažnai tiešydavo, – labai geros širdies buvo žmogelis. Aukštai kvalifikuotas buvo jisai melagis.

Jozephas, kaip senas katorgininkas, lageryje eidavo vis atsakingas pareigas, buvo įtakingas žmogus, – visur meluodavo meistriškai. Net ir tuomet, kai jam pasitaikė lageryje įsimylėti iki kulnų vieną tokią sudžiūvusią apykrevę moteriškaitę su dideliais akiniais, – ir jai jisai pavyzdingai meluodavo. Pripasakojo

jis jai apie savo turtus, apie savo mūrinius namus Prahoje, apie savo dvarus Vengrijos puštoje... Tuo tarpu viso lobio turėjo jisai tikrai suklastotus vekselius Budapešto bankuose.

IX. NAUJOKŲ ĮPILIETINIMAS

Naujokas, politinio skyriaus bendradarbių „aprašytas“ ir gavęs tenai eilinį kalinio numerį, patenka į lagerio pirtį, kur jisai yra visokeriopai nuvalomas.

Pirtis naujoko paprastai nekantriai laukdavo, – savo nekantrumui ji turėjo pakankamai svarbaus pagrindo, – ji atlikdavo su naujokais visą eilę operacijų.

Atėjęs į skylėtą baraką, vadinamą pirtimi, naujokas jau rasdavo už atskiro stalelio besėdintį SS feldfebelį Ziehimą, kartais gi – net patį H a p k e, taip pat SS feldfebelį, tiktai daug mandresnį, užimantį aukštesnę tarnybinę vietą.

H a p k e buvo *Eigentumsverwaltung* viršininkas. Tai yra viso kalinių turto valdytojas. Jo žinioje buvo ir visų raštinių turtas. Ziehmas, jo padėjėjas, savo žinion gaudavo visų kalinių drabužius, avalynę ir lagaminus.

Hapkė – Gdansko miesto pirklio sūnelis, iš pašaukimo – buhalteris, lagerio raštinėse besitrinąs nuo pat lenkų–vokiečių karo pradžios. Todėl dar 1944 metų rudenį mėgdavo jisai girtis, kad jau penkeri metai besirandąs kare, nors karo lauko veiksmuose jis niekuomet nedalyvavo – visą laiką pravertė su beginkliais kaliniais bekariaudamas, – juos mušdamas, smaugdamas ir apiplėšdamas.

Tai buvo pats išdidžiausias esesninkas visame lagery, už jo išdidumą kalinių pramintas: *Graf von Stutthof*. Baisiai didžiavosi jisai savo rase, savo padėtim, savo SS uniforma, savo odinėm – iš kalinių vogtom – pirštinaitem. Vaikščiojo vis išsitempęs, tarytum jo nugarkaulis būtų buvęs pagiriom paraližuotas, – ir kepurę vis iškilmingai ant akių užsimaukšlinęs. Lenkai ilgaliežuviai apie jį sakydavo:

– Eina išdidus kaip nėščia kekšė. Vokiečiai kaliniai pridėdavo dar:

– *O, er macht sich wichtig*, – jis daro save svarbia persona.

Savo didybei palaikyti jis labai uoliai sekdamas, ar koks kalinys nepamiršo jam prideramą garbę aitduoti. Vargas buvo tam kaliniui, kuris užmiršo prieš jį nusiimti kepurę ir išsitempti kariamo šunies pavyzdžiu!

Kumštį Hapkė turėjo pavyzdingą, o kalinių dantys stiprumu niekuomet nepasižymi... Hapkė buvo vienas labiausiai nekenčiamų esesninkų visame lageryje, visiem šlykščiai įkyrėjęs savo išdidžiu priekabumu. Ne vienam kaliniui jis buvo ir taip nelinksmą katorgininko dalių užnuodijęs.

Kartais tačiau Hapkė mokėdavo ir džentelmenas būti. Jis turėjo taip pat savo darbo komandą, iš kalinių sudarytą. Komanda dirbo pastogėj, švarioj raštinėj, darbas buvo lengvas. Tam darbui jis pasirinkdavo inteligentiškus kalinius, ir su savo komandos nariais jisai elgdavosi visiškai padoriai. Ir maisto jiem parūpindavo sočiai, na, ir kitokių lagerinių gėrybių.

Pirties komandoje dirbo, kitų tarpe, kaip politinis kalinys, buvęs Lietuvos armijos majoras, vardu Julius. Aukštas, stambus vyras – ir labai geros širdies, su visais kaliniais gražiai sugyvenęs ir visų labai mėgiamas. Kartą naujokų tarpe pamatė jisai vieną išdaviką, gestapo agentą iš Lietuvos, – tą patį, pagal kurio pranešimą ir jis, Julius, atsidūrė koncentracijos lagery. Tas agentas patsai į lagerį pateko už galvažudiškus darbelius. Julius, pamatęs savo judošių, pasakė komandos draugui lenkeliui, kas tai per paukštis tasai naujokas. Lenkelis nudūmė tuojau pas Hapkę ir pranešė jam, kokio reto svečio susilaukta. Hapkė sužaubavo akimis, nusikeikė, apsiputojo. Ardėniškais žingsniais priėjo prie išdaviko, abiem rankom griebė jam už gerklės ir pradėjo smaugti:

– Tu, judošiau, mano Julijų į koncentracijos lagerį įkišai, aš tau parodysiu, šunsnuki tu!

Hapkė tą judošėlį ir smaugė, ir antausius jam skaldė, ir su jo galva barako sienas daužė. Lenkai, pamatę, ką daro Hapke, tą išdaviką pasiėmė savo žinion: daužė ir skaldė, kur tik pagaudami. Jisai lagery nė pasirodyti niekur negalėjo – visur visuomet jį mušdavo lenkai ir vokiečiai. Iš viso lagery gana keisti papročiai buvo. Kai tik į lagerį patenka koks šnipas, išdavikas, gestapo agentas – jam jau lagery gyvenimo nebūdavo. Paprastai ilgiausiai per tris dienas jis jau baigdavo savo gyvenimėlį. Už tokį išdaviko nudobimą valdžia nieko nesakydavo. Lietuviškoji lagerio kolona išdavikų atžvilgiu laikėsi santūriai, nesimušdavo. Bet vos tik lenkai ar vokiečiai sužinodavo, kad išdavikas atėjo, jie jam atlygindavo savo iniciatyva – ir su dideliu pasitenkinimu. Koks jau mulkis neraliuotas buvo tasai Hapkė, – net ir jis – pirmas! – griebė išdavikui už gerklės, parodydamas kitiems, kaip su judošiais reikia elgtis! Tai darė SS vyras, feldfelbelis, gestapo tarnas.

Z i e h m a s, turėjęs taip pat savo darbo komandą, buvo daug švelnesnio būdo, – ir pats grobdavo, ir kitiems nepavydėdavo. Visiškai teisingai darbas jo komandoje buvo laikomas vienu pačių geriausių ir pelningiausių visame lageryje.

Ziehmas, aukštas gražus vyrukas, mėgdavo kaliniam dėstyti, kad SS esą garbingiausi vyrai visoje Vokietijoje. Esą fiureris iš gerųjų vyrų atrinkęs pačius geriausius ir padaręs iš jų garbingą savo gvardiją. Jis ir esąs iš tokios garbingos gvardijos. Žalingas jisai nebuvo vis dėlto, bet kiaulė – šiek tiek. Dirbo pas jį pora metų toksai ruskelis septyniolikos metų. Supratę jie buvo, susigyvenę. Kartą tam ruskeliui kažkas dingtelėjo į galvą, jis ėmė ir kaukštelėjo plaktuku Ziehmui į kaktą, pagal smilkinį. Ziehmas skerdžiamu tekiu subliovė, nuvarvino šiek tiek kraujo, – po dviejų savaičių buvo sveikas. Ruskelis gi buvo už tai labai iškilmingai pakartas, o prieš tai trys ruskelio kaimynai užpumpinti, nors jie ir nieko bendra neturėjo su tuo plaktuku. Ziehmas – nė piršto nepajudino nekaltiesiem gelbėti. Sąžinė jo negraužė.

Naujokas, patekęs į pirtį, pirmoj eilėj turėjo atiduoti Hapkei arba Ziehmui pinigų, auksą, žiedus, laikrodį, amžiną plunksną bei šiaip turimas brangenybes. Visa tai buvo surašoma į knygas, atskirai supakuojama, – kalinys pasirašydavo, ką atidavė. Tačiau knygoje toli gražu ne viskas tiksliai buvo surašoma. Nusigandęs kalinys nė nepastebėdavo, ko knygoje trūksta. Čia buvo pirtininkam pirmas pajamų šaltinis. Atimamos iš žydų brangenybės ir pinigai, gana dažnai ir rusų, retkarčiais – ir lenkų, jokiosna knygosna nebuvo rašoma. Visa tai buvo verčiama į vieną krepšį, – vėliau raštinėje skaičiuojama ir atiduodama išdui. Čia buvo antras pajamų šaltinis – ir labai svarbus. Darbo komanda, atiminėjanti brangenybes, ne viską sumesdavo į krepšį, – šis tas patekdavo ir į darbininkų kišenes. Ne viskas ir iš krepšio patekdavo į išdą, – dingdavo pakelėj.

Kalinių naujokų atsineštas maistas ir rūkalai – viskas be išimties eidavo darbo komandų, dirbusių pirtyje, naudai. Kartais ir esesninkai iš čia savo dalį pasigrobdavo, bet darbo komanda mokėdavo ir juos apmauti. Naujokų ateidavo šimtai ir tūkstančiai, – pirties darbo komandos buvo turtingos!

Naujokų smulkūs dalykėliai – piniginės, pypkės, portsigarai, milinės su muilu, žiebtuvėliai, dantų šepetukai, žymi dalis skalbinių, peiliai, skustuvai, – taip ir toliau, – visa tai buvo metama į bendrą krepšį, visa tai turėjo eiti į SS sandėlius, SS organizacijos naudai, bet žymi to turto dalis pakeliui po įvairias kišenes pasprukdavo.

Viršutiniai drabužiai, avalynė, bent viena skalbinių pamaina buvo rišama atskirais ryšuliais ir vėliau Ziehmo įstaigoj saugojama. Bet ir čia gyvenimas knygų nelabai teklausė. Visų pirma žydų ir rusų drabužiai buvo metami į vieną krūvą. Nuo 1944 metų rudens į tą krūvą eidavo ir lenkų drabužiai. Visa tai buvo skiriama SS organizacijos ir lagerio naudai. Tačiau niekas niekuomet negalėjo tų ryšulių su drabužiais sukontroliuoti. Tai buvo vėl labai svarbus darbo komandų pajamų šaltinis, – reikėjo tikrai tam tikro rankų miklumo.

Antra vertus, ir drabužių surišimas į atskirus ryšulius bei sunumeravimas – nedavė jokio laido, kad ryšulys liks sveikas. Mano naujas angliškos medžiagos kostiumas, nauji batai, specialus alpinisto

puloveris, odinės pirštinės, šilkiniai marškiniai ir kojinės, ir kita, – visa tai po savaitės jau buvo dingę iš ryšulio be pėdsako. Panašiai atsitiko ir daugeliui kitų mano draugų, drauge su manimi iš Lietuvos čionai atitemptų. Kaltininko, nukniaukusio mūsų daiktus, žinoma, nesurasta, – niekas jo nė neieškojo. Na, ir prasmės nebuvo ieškoti.

1945 metų sausio mėnesį evakuojant Stutthofo lagerį, kelios dešimtys tūkstančių apsiaustų, kostiumų, baltinių, puloverių, batų porų, kepurų, skrybėlių buvo suversta vienon krūvon, išvežta be jokios tvarkos į miestą Lauenburgą, suversta it jovalas į sandėlį–daržinę. Dalis to lobio buvo išvogta bevežant, visa kita – galas žino kam atiteko. Likę gyvi kaliniai savo daiktų niekas nebeatgavo. Žuvo visi pinigai, visos brangenybės, į knygas surašytosios.

Prieš pat lagerio evakuaciją užėinu pas Ziehimą, – visas išraudęs, jisai drebančiomis rankomis dėžes krausto, pakuoja.

Pone šarfiureri, – sakau aš jam, žemai nusilenkdamas, – gal tamsta man leistum iš apsiausto kišenės pasiimti mano pasą?

– Ką? Pasą? Kam tau jo reikia?

– Taip sau... Atsiminimas toks... Apsiausto kišenėj liko...

– Bėgti, žalty, rengies?! Negalima! Lauk!

– Betgi, pone šarfiureri, ką gali žinoti... Žinoma, Trečiasis reichas galingas... nugalės... Bet pasas lieka pasas... Pagaliau, pone šarfiureri, tamsta jau aiškiai rengiesi bėgti...

– Lauk, gyvuly! – kad šoks jis ant manęs. – Užmušiu, gyvate! Lauk, lauk, bestija!

Iš išglebėlio Ziehmo tokios energijos nelaukiau. Kaip šiaudų kūlys išvirtau atbulas pro duris.

Taip ir liko mano pasas našlaitis našlaitėlis, nežinia kokion duobėn numestas...

X. DUŠAS KŪNUI IR DŪŠIAI

Mus, naujokus, lietuvių inteligentijos atstovus, nusivarę į pirtį, pirmoje eilėje apiplėšė pagal bendrąją tradicinę tvarką. Iš viso mano lobio man liko tiktai akiniai. Kitiems gi ir akinius atėmė: grabaliokis be akinių, kaip išmanai. Paskui nukirpo, nuraitė, nuskuto, kur tik kokį plaukelį suradę – plikesni pasidarėme už Adomą, kol jis rojuje tebegyveno. Kažkokia smarve apipurkštė, atseit dezinfekciją įvykdė. Išmatavo ūgį ir svorį – ir į knygas įrašė. Rischia pro šaltą dušą pravarė – ne visi ir sušlapti suspėjo. Oficialiai – mes buvome išmaudyti.

Išmaudytus gena į šaltą priepirtį. Tenai dalina tokius niarius skarmalus, visai neaiškios spalvos, oficialiai baltiniais vadinamus, ir klumpes. Vidutinio ūgio vyram čia išeina, tariant, dar pusė bėdos, bet kiek stambesniams, augalotesniams – visiškai riesta: nei klumpės ant kojos lenda, nei maišas, marškiniais vadinamas, – ant nugaros.

– Susimildamas, – maldauju pirties veikėjo, – gal turi ką nors tokio, kad ir aš galėčiau apsivilkti? Matai, nelenda. Būk gerutis, pažiūrėk, gal atsiras?..

Pirties veikėjas, taip pat kalinys, tik čia jau seniau dirbęs ir gerokai praturtėjęs, subliovė žvėrišku balsu:

– Ką? Čia tau ne krautuvė! Čia – koncentracijos lageris! Lauk, driskių kuine, lauk!

Kažkas neaiškus ir kietas stuktėlėjo į mano nugarą, sudundėjo antausy... Vėliau nebegalėjau atsiminti, kaip aš su klumpėmis rankoje atsūdūriau kieme, kur jau kiti mano kolegos stovėjo eilėna susirikiavę.

Sutryptos klumpės ant basų kojų. Degli skarmalai vietoj skalbinių. Nieko daugiau. Stovi visi eilėmis tarp barakų skersvėjų. Stovi – ir kalena dantimis.

Vis dėlto: beveik nuogi – po pirties – skersvėjų – kovo mėnesį!

Liūdnomis akimis pažvairavęs į savo klumpes, glaudžiuosi ir aš į eilę. Glaudžiuos ir kalenu dantimis, –

ką gi kita veiksi nekalenęs? Bebarškinant dantimis, praslenka valanda, praslenka antra...

– Tfu, po velnių! – nebežinai žmogus, kuriais žodžiais reikėtų keiktis, kad širdžiai būtų lengiau, – juk visi plaučių uždegimu nusprogsime!

Beveik tris valandas šitokia tvarka prasmurgojus skersvėjų, pradėjo po kelis mūsiškių varyti į būdą, panašią į baraką, vadinamą *Bekleidungskammer* – apsilvilkimo užkaboris. Šitoje skylėje dalino kaliniam apsilvilkimą. Čia pakeitė ir mano klumpės, – kad ant kojos lįstų. Išdavė po skylėtą medvilninį plonučiuką puloveriuką, mėlynruožį katorgininkų švarkutį ir tokias pat kelnes, medvilnines su mediena, nudriskusias ir purvinas. Davė tokios pat medžiagos dryžuotą purviną blyną, panašų į beretę, kuris laikosi tik ant paties viršugalvio. Tai – ir visas apsilvilkimas kovo mėnesiui, kada dar buvo visiškai neblogos šalnos. Davė dar du pailgu drobės gabalėliu, kuriuose buvo išmuštas mūsų gautasai eilinis numeris ir raudonas trikampis, – įsakė prisisiūti: vieną – ant krūtinės kairėje pusėje, kitą – ant kelių kiškos ties šlaunies viduriu.

Šitaip aprengtus nuvarė mus į gyvenamą baraką, – į II bloką.

Šio bloko viršininkas buvo kalinys vokietis Esser, kriminalistas, mušeika, lagerin patekęs už įvairias žudynes, – ne vieną žmogžudystę buvo jisai laisvėje įvykdęs. Tai buvo vyriausias antrojo bloko šeimininkas. Jo padėjėjas buvo bloko raštvedys Toni Fabro, padūkęs tirolietis, nešiojęs politinio kalinio ženklą, išsibastęs po įvairius lagerius bene vienuolika metų ir niekam nesisakęs, už ką jis į lagerį pateko.

Gyvenamasai barakas paprastai susidėdavo iš trijų dalių – *Tagesraum* – buveinė dienos metu, *Schlafraum* – miegamasai ir prausykla.

Gyvenamajame barake mums tuojau patobulino šukuosenos reikalą: pirtyje mum plaukus mašinėle nuraitė, o čia skustuvu, panašiu į peilį žąsiukam pjauti, išskuto per galvos vidurį juostą tokią, trijų centimetrų pločio. Ne tiek nuskuto, kiek nuraižė: visi pasijutome esą su kruvinais viršugalviais. Tuo mūsų katorgininkiška uniforma ir buvo baigta, kurią vis dėlto apžiūrėjo ir patikrino nežinia iš kur išlindęs, nusipešęs toksai blaudikaulis, panašus į žmogų. Jis jau ištikus metus buvo lagery išbindzinėjęs, – sunykęs ir sumenkėjęs, krunkščias ir prunkščias, perėjęs visokią velniavą, o dabar ėjęs bloke kažkokias viršininkiškas pareigas – buvo kažkoksai bloko raštvedžio padėjėjo padėjėjas.

– Na, apsidrėbusi lietuviška inteligentija, – pasveikino jis mus, – marš į kiemą!

Marš – tai marš, – išsigrūdom į kiemą, suk jį velniai!

Kieme ėmė jis mus iškilmingo katorgininkų maršo mokyti. Kad einant koja būtų į koją ir kad klumpės nuolat šlepsėtų: Šlep šlep šlep... Šito maršo aš per dvejus metus taip ir neišmokau kaip reikiant, per daug sudėtingas mokslas tai buvo mano galvai, nors skardūs antausiai nuolat aiškino maršo paslaptis.

Na, nieko, – kitiem mano draugam šis mokslas vyko daug sėkmingiau.

Antras numeris buvo: išmokti padaryti *Stillstandq*, – atsistoti katorgininko iškilminga poza. Atsistoti ir sustingti, – rankos prie šlaunių priglaustos, alkūnės – kiek atokusios nuo liemens, kad visa figūra sudarytų dvikojį virdulį.

Va, šitokia poza katorgininkas ir privalo SS vyrų įsakymų klausyti ir iškilmingai marširuoti, kai valdžia mato. Rankas klibinti griežtai draudžiama. Už mostakavimą rankomis maršo metu garantuota mažų mažiausia saldus antausis, o tai ir pagaly per šoną ar plytgalis į kuprą.

Pagaliau trečias ir paskutinis mūsų mokslo uždavinys buvo išmokti taisyklingų *Mützen ab* ir *Mützen auf*.

Po *Stillstando* komandos eina komanda *Mützen ab*. Reikia tuomet visiems per vieną akimirksnį nutraukti blyną nuo galvos, trinktelėti juo į šlaunį ir tučiuojau sustingti. Čia itin svarbu buvo, kad visų blynai vienu metu trinktelėtų į šlaunį, kad būtų girdėti, kaip orkestre tikrai vienas trumputis – šlep, –

kad nebūtų šlep šlep šlep... Tai jau ne toks paprastas reikalas.

Praskambėjus komandai *Mützen auf* – visi blynai vienu metu, per vieną akimirksnį, turi atsidurti ant pakaušių. Vis tiek, kaip tas blynas atsiguls tenai, bet tik būtų aukštai.

Besimokydami šios išminties, pirmą kartą gyvenime sužinojome iš to blaudikaulio lūpų, kokiomis baisiomis nedorybėmis pasižymi lietuvių inteligentija. Kam kam, bet neprauštaburniam būtų čionai ko pasimokyti.

Išėję šitą mokslą, prisisiuvę numerius ant krūtinių ir šlaunių, apsilikę dryžais skudurais ir su juostomis sukruvintais viršugalviais, mes jau buvome pilnateisiai lagerio piliečiai – katorgininkai.

Iki vakaro nieko mum daugiau nebedarė. Padūkęs tirolietis tiktai Toni Fabro patarė mum suvesti sąžinės apyskaita savo dvasioje likviduoti praeitį, inteligento buitį ir pradėti visiškai naują nežinomą, nemanomą bandito gyvenimą.

XI. ŽINGSNIU PER GALVAS

Vakare grįžo kaliniai iš darbų. Mūsų barakas prigužėjo pilnas pilnutėlis žmonių. Stačių. Kaip silkių. Nėr kur pasisukti, nėr kur koja pastatyti. Bendras minios ūžesys pasilieja keiksmiais, keiksmi banguoja minios ūžesiu. Tarytum vietoj lempos būtų buvęs pakabintas didelis besitempiąs keiksmas ir spinduliuotų jisai į visas puses.

Staiga iš kampo, palei pečių, pasigirsta gargaliuojantis smako balsas, – tai padūkęs tirolietis Toni Fabro rėkia:

– *Raus! Raus! Raus!* – Lauk visi iš barako!

Kitame salės gale ima siūbuoti toksai melodingas it provincijos vargonų bosas, darniai akompanuojąs Fabro isterijai:

– *Vyperdalivaj! Vyperdalivaj! Vyperdalivaj!* – Nešdinkislauk!

Drauge su šiuo duetu įvairiose barako vietose papliumpa lazdu sutartinė:

Ta ta ta, ta ta ta, ta ta ta, – taip ir tvatija.

Kas ką muša? Kodėl muša? Už ką muša?

Perkūnas juos žino tokioj kamšaty! Aišku tiktai: muša tasai, kas pagalį turi. Gauna tasai, kuriam pasitaikė atsistoti arčiau mušeikos. Daugiau nieko negalima suprasti.

Visa minia palinko į duris. Durys – mažos, siauros, bežiūrint užsikemša. Pirmųjų eilių mušeikos nepasiekia, bet jie nenusimena. Jie atsigriebia užpakalinių eilių spranduose.

Ta ta ta, pliumpt pliumpt pliumpt, – taip ir dunksi

Pagaliau visi katorgininkai iš patalpos išbūgnyti laukan. Prasidejo kelias atgal. Vienus, lazdomis paskatindami, varo į miegamąjį, kitus bruka į dienos patalpas. Mus sukimšo į šias pastarąsias.

Įėjus į ruimą – nieko nematyti. Kažkokios miglos it rudenį Londono gatvėse. Kažkur mirkčioja kažkas panašaus į neaiškios kilmės švieselę. Kažkur užkime, gargaliuoją balsai kranksi. Kažkas kažkur bumbsi, lyg kultuvais avižėles kulia.

Ruoša nakvynei. Ant grindų sukloti tokie maišai su drožlių nuotrupomis, oficialiai čiužiniais vadinami. Beklojant tuos maišus, privaryta dulkių, kad visas ruimas miglose paskendo. Net nebematyti didžiulių plakatų, kabančių sienose su graudingu ir karingu parašu: „Utėlė – tavo mirtinas priešas!“

Guldo katorgininkėlius nakvynėn. Guldo ant šono. Gulintis ant nugaros per daug vietos užimtų. Valdžia tvarką daro: prižiūri, kad vienas prie kito prisispaudęs gulėtų. Taip visi ir gula, – taip ir guli per naktelę. Jei kas šoną nugulėjęs nori apsiversti kita puse į apačią, turi atsistoti ir pasisukti. Tačiau ne visuomet patartinas ir šitoks šonų gelbėjimo būdas.

Kas keturiem vyram išduodama viena antklodžiukė, sudriskusi tokia, kaip sietas skylėta. Atsistodamas apsiversti ant kito šono, antklodpalaikę nutrauki nuo savo kaimynų, pažadini juos, o jie už tokius darbus atsilygina visokios veislės velniais ir kojų įnirtusiais smūgiais. Ne – verčiau šonas amžinai nugulėti, negu bandyti kita puse verstis.

Gulant, žinoma, reikia nusivilkti viršutiniai skarmalai. Tačiau ir apatinės kelnės reikia nusimauti. Kadangi marškinėliai sudriskę ir trumpučiuokai, tai jauties žmogus, tarytum būtum iš rojaus pabėgęs ir ant duriančių drožlių ir spalių atsigulęs. Kuo valdžiai užkliuvo tos kelnės – nežinia, bet nusimauti jos būtinai reikėjo.

Po ilgų pastangų katorgininkėliai vis dėlto buvo dailiai suguldyti, vienas prie kito priglaustas, prispaustas, it marmeladiniai saldainiai dailioje dėžutėje. Nuo čia, po teisybei, naktelė ir prasideda tikrai.

Vos katorgininkėliai pradėjo akis suverti – prasideda patikrinimas, ar koks neklaužada nebus apatinių kelnių atgal apsitempęs. Tokį patikrinimą gali įvykdyti tikrai kinkas vietoje apžiūrėjęs. Katorgininkėliai guli vienas prie kito prilipę, jų protarpy kojos nepastatysi, o kelniškąjį reikalą patikrinti gi būtinai reikia.

Tai ir žengia tikrintojėliai per gulinčiuosius, mažai tesirūpindami, kur koją pastatys, kur – pagalį. Pataiko ant pilvo – gerai ir pilvas, pataiko ant kaktos – kuo gi kakta blogesnė už pilvą?! Nuaimanuoja šiek tiek gulintieji, – pasivelniuoti prieš valdžią nediršta! – ir viskas. Ką randa su kelnėm begulint – vietoje su lazdomis apvanoja ir meta į šaltą koridorių visai nakčiai.

Taip pat negerai išeina, kai kas iš katorgininkų sumano naktį savo reikalais pasivaikščioti. Jis taip pat turi lipti per galvas, – kitokio kelio nėra. Paprastas katorgininkas lazdos neturi. Jis lygus su kitais. Na – ir gauna jisai velnių už pastangas vaikščioti svetimais pilvais! Jis gauna tiek smūgių kojomis, kad, po teisybei, skriste praskrenda per visą ruimą. Ir teisingai: čia – koncentracijos lageris, o ne pajūrio promenada, – nėra ko naktimis bindzinėti!

Mušėikos, numetę pagalius nuošalėn, čirškina pečiuke paskutinę lašinių keptuvę, paskutines paspirgintas bulves gromuloja, nuolat paragindami gulinčią alkaną minią tylėti.

Aprimsta keiksmi, niekas nebesivelniuoja, tačiau miegas tokioje spūstyje ir tokiam šaltyje, – langai gi išmušti, gulime susispaudę pusplikiai, – neina. Žiū! Kažkas aplink sprandą ima judėti, raičiotis, pašonėn gnybtelėja, aplink kinkas kopinėja. Čiuptelėji ranka įtartino sambrūzdžio vietoje –delne visuomet pasilieka keli gyvulėliai, tokie drumzlinai balti, – pašmargiai tokie.

– Iš kur tų raganų tiek čionai ir imasi! – dūsauji žmogus, nežinodamas, kur pagautąsias dėti, – negi šuva, nesukramtysi! Pavartai rankoje, pavartai – ir sviedi patamsėję kur nors toliau, kokiam nematomam kaimynui, – negi kiši jas atgal po antklode. Tačiau ir kaimynas skolingas nepalieka, – taip pat su sauja orą graibo. Pasikeičiame atseit dovanomis. Kartą, kitą, trečią... Et! Tuščias darbas, –šio turto čionai neišsemiama daugybė, visų nesugraibysi. Stengies tikrai kiekiau sukąsti dantis ir į tokią palšą menkystą daugiau nebekreipti dėmesio. Neverta. Juo labiau kad nieko kito ir nėra ko pasirinkti. Visomis jėgomis stengies kaip nors užmigti, – nežinia gi, kiek jėgų pareikalaus rytojus.

Keltis reikia penktą valandą rytą. Galva – kaip suskilusį puodynė, iš kurios išrūgos sunkiasi. Norisi Rygon pasivaži neti. Ant viso kūno lyg žaizdos būtų.

Mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų akis t>r krapštęs, galvą pakėlęs, niurzga:

– Ogi tu, viešpatie su žaliais batviniais! Kurgi aš tą savokoją būsiu {kišęs? Piršto negaliu ištraukti...

Na, kojos nykštį ištraukti tai jis ištraukė, tikrai negalėjo suprasti, ar jis įvykdė nusikalstamą darbą – ar kas kitas į tokį darbą kėsinosi. Geraširdžio Jono kojos nykštys iš nakties buvo atsidūręs katorgininko, iš eilės gulinčio prie Jono kojų, gerklėj, o tasai katorgininkas naktį pasimirė ir, matyt, prieš mirtį svetimą nykštį sukando.

– Ir pasitaikyk tu man taip! – aimanavo mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų. – Argi aš būsiu jį savonykščiu uždusinęs?!

Ilgai aimanuoti neteko. Įsakymas: praustis!

Brukasi katorgininkai koridoriumi keikdamies ir knapsi ir knapsėdami kits ant kito lipa.

Koridorius buvo lavonų prigriozdytas.

Numirė naktį koks gyvenimu nusivylėlis, – negi gulėsi toliau lavoną apsikabinęs! Tokiu atveju numirėlio kaimynas pasirūpina savo pastangomis numirėlį į koridorių ištempti, –išmetus numirėlį, bent tai nakčiai miegoti laisviau pasidaro. Žinoma, numirėlio kaimynui pasitaikydavo kartais patamsy ir suklysti. Į koridorių kartais buvo išmetamas ir koks apalpėlis arba aiškiai tebealsuojąs koks paliegėlis, kuriam netrukus vis tiek būtų reikėję mirti. Koridoriuje šiokius neva numirėlius pribaidavo nakties šaltis ir besibrukančių praustis klumpės. Kitas gi numirėlis koridoriaus vėsiam ore atsigaivelėdavo, kartais net atgal miegoti bandydavo grįžti. Šiaip ar taip, bet numirėlių per naktį koridoriuje prisirinkdavo apščiai – penketas, dešimt, dvylika...

Besibrukantiem į prausyklą ir iš jos buvo ko knapsėti ir keiktis!

Teisybę pasakius, į prausyklą brautis nebuvo ir ko!

Prausykloje vandenėliu zirzė vos keli čiaupeliai, lašnodami ir visai sustodami, o norinčiųjų nusiprausti buvo keli šimtai. Gausi nusiprausti ar negausi, tai dar klausimas, o per žandą ar į sprandą – tai jau tikrai gausi.

Prausykloje erzelis – neaprėpiamas. Vieną valdžia muša už tai, kad jis, bandydamas praustis, nenusivilko švarkpalaikio ir nepakabino ant gembės; kitą muša už tai, kad jis –ir nusivilko, ir pasikabino... Pasikabino švarką, kurį kažkas nudžiovė. Buvo švarkas – nebėr švarko!

Už pavogtą švarką reikia gi kas nors mušti, – kam, po velnių, būtų valdžia, jei už vagystę nieko nemuštų! Pagal senus papročius reikėtų mušti tasai, kuris pavogė, bet surask tu tokį šėtoną staugiančioj minioj!

Vagiui skirtąją porciją turi atsiimti tasai, kuriam pavogė. Be to, jam tai pamoka, kad pats jisai žinotų ir kitam pasakytų: lagery skūstis niekuo niekam negalima. Pavogė tau švarką – vok kitam, bet nesiskųsk. Beieškodamas teisybės, geriausiu atveju gausi per marmuzą, bet gali būti ir daug blogiau. Katorgininkas privalo sau vinimi įsikalti į kaktą: lageryje visuomet kaltas yra nuskriaustasis, o ne skriaudėjas.

Pagaliau ne ką pelnė ir tieji, kuriem pavyko prisiplakti prie ašarojančio čiaupo.

Veidą šiaip taip susišlapinai, bet kuo gi nusišluostysi? Rankšluosčių nėra. Rankšluostis – neleistinas, rankšluostis – draudžiamas daiktas. Ne mažiau draudžiamos ir nosinės, – savąsias tau atėmė, o lagerinių neduoda. Šluostykis kad nori, kelnėmis ar klumpėmis, jei jų pernakt dar kas nenudžiovė. Su šlapiu veidu išgrūs tave į lauką – plynu ledeliu apaugsi.

Ne, – nėra kvailių kitą kartą bandyti praustis!

Ir vis dėlto tokių kvailių nuolat atsirasdavo...

XII. NUMIRĖLIŠKA DALIA

– Ei, jūs tenai! Profesoriai, advokatai, kunigai, prokurorai! –šaukia į mus bloko raštvedys, padūkęs tirolietis Toni Fabro, kad net jam seilės per žandus bliaukia. – Ei, jūs, šuns uodegos inteligentija, stokite čia, patvory, dešinėj!

Stojame mes jam čia, patvory, dešinėj. Dar šiek tiek pasibjaurojęs, liežuvium ir visom keturiom pamataravęs, sako jis mum:

– Ei jūs, kiauliasnukiai, marš numirėlių nešt. Iš bloko, iškoridoriaus į ligoninę. Prie ligoninės paguldyt. Žiūrėkit man, kad nepamestumėt. Iš snukių jums košę padarysiu!

Ką gi, einame tų numirėlių žiūrėti. Brrrr... Vis dėlto! Kaipgi čia dabar. Poetas, lyrikas – ir lavonus tampus!

– Na, na, maitos vaikai, nesivaipykite! Greičiau, driskių išvažos! – putoja padūkęs tirolietis Toni Fabro, – nėr čia ko! Po mėnesio ir jūs būsite tokie pat!

– Gal ir tiesą sako tasai padūkęs tirolietis Toni Fabro, perkūnas jį žino, – atsidūsti patylomis ir imi graibyti numirėlio koją.

– Kaipgi čia dabar nešti, – neišmanai, – toks baisus tasai numirėlis, pamėlynavęs, pajuodęs... Ir balti gyvulėliai, matyti, nesuspėję laiku pas kirus pabėgti, skuta kruta drabužių paviršiuje mažais būreliais, nelyginant avytės, pikto šuns išgąsdintos.

Pagaliau, vėzdu per šonus paraginti, kimbame į tuos numirėlius, nelyginant tarakonai į košelieną. Kaip kam pasitaikė. Vieni geriau įsitaisė. Į vieną kibo keturiese: po vyrą į kojas ir rankas – ir numirėlis plaukte plaukia, žemės užpakaliu beveik nesiekdamas. Kartais per kokį klanelį ir pašliaužia trupučiuką, – tokia jau numirėliška dalia, – ar jam ne vis tiek? Šiandie jį dar keturiese tempia, rytoj mane gal už vienos kojos nučiunčins, – dėl tokių niekaniškių numirėliui nėra ko įsižeidinėti.

Man pasitaikė trupučiuką blogiau. Prie vieno numirėlio pasilikome mes dviese, aš ir mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų. Jonas numirėlio pirmagalį užsivožė ant savo gaspadoriškų pečių, aš įsikinkiau į numirėlio kojas it į žagrę bulvėm atarti – ir einame savo katorgininkiškas pareigas.

Pakeliui mūsų numirėlis ima ir atsidūsta tokiu giliu, gailiu, uždusiusiu atodūsiu.

– Na, na, – piktinasi mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, – ko gi čia dabar dūsauji? Kad jau kartą mirei ir būk numiręs, nebedūsauk susimildamas! Kas tai m numirėlis – ir dūsauja!

Mudviem nulingavus dar kokius trisdešimt žingsni mūsų numirėlis praveria akis ir tokiu gailiu, tyliu balsu prašneka:

– Man baisiai nepatogu... Smaugia... Draugai, paleiskite mane... verčiau aš pats nueisiu...

Žiūrime mudu su Jonu į jį. Tikrai, numirėlis šneka. Lūpas krutina, čiaupsi, akis vartalioja. Išdžiūvęs toksai, kaip gilti, nė, ant kurios griaučių mėlynmargė oda aptempta.

Besiriedami su numirėliu, nunešėm mes jį prie ligoninės, kuri buvo jau nebetoli. Jos palangėje ant sniego buvo suguldyta jau kelios numirėlių eilės. Vieni gulėjo užsimerkę, kiti – su praviromis akimis, nuogi, su numeriu, chemišku pieštuku ant krūtinės ir ant pilvo užrašytu. Visai kaip ant siuntinio. Ar nebuvo kartais mūsų valdžioje koks nors buvęs paštininkas, kad numirėlius į dangų taip gražiai numeruotus siunčia?

Kiti numirėliai buvo dar su drabužiais. Kiti – mirksėjo ir žiopčiojo. Kiti – rankas ir kojas krutino, ar tik ne atsikelti ir pabėgti posmuodami? Poris numirėlių sėdėjo ant sniego ir apdusiomis akimis, it durnaropių prisiedę, dairėsi aplinkui...

Nelabai gera ant širdies šalia tokių numirėlių būti, bet nelabai gera ir taip be niekur nieko nuo jų atsitraukti...

Palikę numirėlius, nuleidę galvas, nukulniavome mudu su bičiuliu Jonu savo pareigų eiti ir laukti, kada ir mum ateis eilė atsigulti prie ligoninės ant sniego. Vis dėlto kažkokios rakštys po dūšių braido, šitokiu būdu paliekant sėdinčius ir mirksinčius numirėlius. Bet ką tu žmogus padarysi dabar?

Radę nuošalesnę vietelę už barako, pasislėpėme ir spoksoms, ką tie mūsų numirėliai toliau darys.

Nepataisomi vargšeliai!

Kitas, gal jaunas dieneles prisiminęs, motulę ar tėviškėlę, pasikelti, atsistoti nebepajėgdamas, ėmė ropoti, šliaužti per kiemą. Tyliai, sukandę dantis, tarytum jam niekas neskaudėtų, nedejuodamas, – tarytum naktį koridoriuje jis nebūtų buvęs mindžiotas, – tarytum jis dar labai svarbių reikalų turėtų pasauly!

Pagal tą pavyzdį pasijudino iš vietos antras, trečias...

Kad ir numirėliai, vis dėlto norėtų dar pagyventi!

Apie artimo meilę, apie humaniškumą buvo kadaise daug knygų prirašyta... Et, tuščia jų! Neverta jos skaityti!

Mudviem su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, plaukai lyg elektros srovėn pateko.

– Gi tu, viešpatie su žaliais batviniais, – nutęsė jusiai nustebeš. Padoriau nusikeikti ir jis nebegalėjo.

Staiga iš ligoninės durų išsoko velnias. Faktas. Tikras velnias, nors visiškai j modernišką žmogų panašus, su balta prijuoste per visą pilvą. Pamatęs šliaužiančius numirėlius, pragariškai, kaip vieni velniai temoka, nusikeikė. Pagaudamas už kojų, veikiai jusiai sutampė nepaklusnius numirėlius atgal į krūvą. Atitempė, eilėсна suguldė, batu šonkaulius ir pakaušius aptvarkė, numerius ant pilvų patikrino. Patenkintas savo darbu, pažvelgė į juos. Tikrai, darbo vaisiai puikūs buvo. Nė vienas numirėlis daugiau nebejudėto nebemirksėjo, nebežiopčiojo.

– O jūs, maitos išperos, ką čia veikiate? – mudu su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, išgirdome lazdos bambėsėjimą per mūsų nugaras. – Norite, kad aš jums žarnas paleisčiau?

Nė nepažvelgę, kas tokį mielą patarnavimą pasiūlė, mudu su bičiuliu Jonu, bambizu nuo Biržų, nurūkome į bloką, kur kiti mūsų šiek tiek buvo jau surikiuoti eilėсна ir kažko laukė.

Tiktai 1944 metų pavasarį numirėlių reikalas buvo įvesta reforma. Jų blokuose neberekėjo už kojų tapyti. Juos tuomet blokuose nurengdavo, ant krūtinės chemišku pieštuku užrašydavo numerį, paguldydavo ant plačios lentos, – ant tos pačios, ant kurios duoną pjausto, – uždengdavo antklode, ir keturi vyrai, bloko viršininko lydimi, lygia eiseną nešdavo. Jei numirėlių pasitaikydavo daugiau, juos tuomet nuogus dailiai, vieną šalia kito, keliais klodais suguldydavo, apdengdavo brezentu ir veždavo darniai ir rimtai, it marmelado krovinį.

Kartą gretimame bloke iš pat labo ryto triukšmingas skandalas. Saukia, klykia, tokiais velniais keikias, kad net barako sienos braška.

Bloke per naktį mirė devyni žmonės. Bloko raštvedys juos nurengdino, ant krūtinų numerius surašė, prausykoje dailiai eilėje suguldė, pranešimą apie numirėlių skaičių su atitinkamais numeriais ir bloko viršininko parašu pristatė lagerio valdžiai.

Bloko viršininkas, matyti, atskalavęs padorų antausių skaičių, užsuko į prasyklą rankų nusiplauti. Teliūskuoja rankutėmis aplink čiaupą. „Marsz, marsz, Dąbrowski« – niūniuoja. Žvilgteri per petį į savo numirėlius, taip, dėl visa ko, kampe it lydekos suguldytus.

– Hm... hm... Kas per velnias? – stebis bloko viršininkas. –Pasiuto?!

Skubiai prižiingsniuoja prie numirėlių.

– Vienas, du trys... septyni, aštuoni... Na, taip, aštuoni! Žinoma, aštuoni... Francišek, Francišek! – siunta bloko viršininkas, šaukdamas savo raštvedį, – Francišek, kad tu išvietėj prilaktum!

Saukiamasis Francišekas atskuta uždusęs.

– Ką tu, maitos vaike, pakišai man popierių pasirašyti, kad šiandie mirė devyni? Jų tėra tik aštuoni! Skaičiuot, parše, nemoki?

– Kaip tai aštuoni? – stebisi Francišekas. – Buvo lygiai devyni, kaip sukirpta. Pats skaičiavau.

– Paskaičiuok, niekše, kiek tenai guli! – karščiuojas bloko viršininkas. – Už tokią šunybę aš tave vietoj devintojo kaip karvės vašką ištekšiu!

Francišekas visiškai nusiminęs. Graibos šen, graibos ten –nėr devintojo, nors tu ką! Koks gi pasiutėlis galėjo numirėlį pavogti? Nejaugi pasivogęs jį kur esti pradėjo?!

Visa bloko viršenybė sujudo sukruoto, nelyginant tarakonai nuplikyti. Zuja po visą ruimą. Lavono ieško. Ieško po lovas, palovius, po čiužinius, graibo visur, kur tik užgriebti gali... Ieško ir keikias, keikias ir ieško. Tuo tarpu iš išvietės išlenda kažkoksai neaiškus patamsio gaivalas, kadaise buvęs panašus į žmogų. Gal jis kadaise ir tikrai buvo žmogus, kas jį žino. Dabar jis buvo išklypęs toksai, kreivas,

susilenkęs, su išsikišusiais šonkauliais, su atlėpusiu žandikauliu, nuogas, su numeriu ant krūtinės nuteptu., ne, – dabar jisai su žmogumi maža ką bendra beturėjo.

Bloko viršininkas, jį pamatęs, net susirietė koridoriuje it buldogas, besiruošdamas žandarui į kinkas kibti.

– O tu, pakaruoklio vėdare, kur tu valkiojies dabar? A? Kur tu valkiojies, šunsnuki? Kur tavo vieta?

– *Panie blokowy*, – atseit, pone bloko viršininke, – nuaimanavo šmėkla, kadaise buvusi panaši į žmogystą, – man taip pilvas skauda, *brzuch boli*, taip skauda – taip skauda, kad aš nebegalėjau išverti... nuėjau... atsiprašau... *panie blokowy*...

– Ak tu, kauliašunie, tu man dar kalbėti drįsi? Kur tavo vieta? Marš į savo vietą! Na, greičiau!

– Labai atsiprašau, panie blokowy, – stena susirietusi šmėkla, kadaise buvusi panaši į žmogystą, – stena ir svirdukuliuoja į savo vietą.

Ir nusvirdukuliuoja. Atsigulė nuogas ant cemento šalia kitų aštuonių nuogų numirėlių. Šluotražį pasitraukė į pagalvę. Atsigulė ir numirė. O kas jam kita beliko daryti?

Koncentracijos lagery visi taip daro: kam jau paskirta mirti, tas ir miršta. Mat jus velniai!

Iš viso numirėliai lagery buvo gana drausminga publika.

Kitas numirėlis buvo prisisiuvęs, bene bėgti besiruošdamas, svetimą, ne savo, sveiko katorgininko numerį. Arba bloko raštvedžiui nuo išlaktos politūros baisiai galva skauda. Taip skauda, kad jis nė numirėlio numerio kaip reikiant negali paskaityti. Parašo kitą numerį, kartais gyvo žmogaus Numirėlio numeris lieka knygoje neišbrauktas, – išbraukiamas sveiko gyvo žmogaus numeris.

Va, šitoksai per nesusipratimą patekęs į numirėlių skaičių pilietis lagery paprastai labai greitai mirdavo. Visokiomis ligomis mirdavo. Arba jam plyta kokia į viršugalvį pataikydavo, arba jis taip nugriūdavo kur nors, kad kaulai sutrupėdavo, arba paprasčiausia tvarka pasikardavo... Na, žinoma, jei jis pats nesusiprasdavo tinkamu laiku numirti, atsirasdavo, kas jam padėdavo atlikti jo prievolę. Šitokiam numirėliui savanoriui mirus, knygoje išbraukdavo ano, pirmojo numirėlio, numerį, – tojo, dėl kurio ir šis galvelę paguldė. Dabar: abu mirę, abiejų numeriai knygoje išbraukti, – knygos švarios liko...

Valdžios akimis žiūrint, šitoks per klaidą į numirėlių skaičių patekęs pilietis būtinai turėjo mirti. Jis galėjo pridaryti, gyvas palikęs, daug nemalonumų.

Centrinei lagerių įstaigai Berlyne jau pranešta, kad jis mirė. Reikėtų dabar rašyti, kad įvyko klaida, – Berlynas gali pamanyti, kad lagerio administracija nesugeba reikalų tvarkyti, – kam to reikia, kam tai malonu?! Antra vertus, toksai vaikščiojantis numirėlis lageriui iš viso labai nepageidaujamas elementas. Pavyzdžiui, žinodamas, kad knygoje jis yra išbrauktas kaip numirėlis, jis ima ir pasprunka iš lagerio. Tuomet niekas nebegalės susekti, kas pabėgo. Visi žinos: vieno trūksta. Ko trūksta – niekas nežinos. Visi gyvieji yra, o trūksta kažkokio numirėlio! Kaipgi sužinosi, kurio numirėlio pritrūko?

Kitas, besiruošiąs bėgti, tyčia rūpindavosi, kad jo numeris būtų įrašytas į numirėlių skaičių. Kitas savo numerį prisiūdavo prie numirėlio kelnių, o numirėlio numerį – prie savųjų. Pavyko jam porą savaičių išlikti nenumirusiam net su kitų pagalba, jis yra jau beveik laisvas pilietis; knygoje jis jau išbrauktas – ir politiniame skyriuje, ir darbo biure, ir administracijos valdyboje. Visi jį jau užmiršo, – lauk tikrai patogios progos ir dumk numirėlio priedangoje iš lagerio!

Ne, – gyvieji numirėliai valdžios akyse negalėjo būti mėgiama publika!

Visiems būdavo daug patogiau, kai jie iš tikrųjų numirdavo. Jis – ir mirdavo. Jiems buvo vis tiek, kokia liga, bet tik mirtų.

Vis dėlto nuo 1944 metų vasaros vidurio ir jie liovėsi bemirę. Nebemiršta – ir galas: ką tu jiems?

Valdžios žmonės pyksta, keikias, knygas brauko, Berlynan atitaisymus siunčia, o gyviesiems numirėliams plytgaliai ant galvos nebekrinta, šonkauliai nebelūžta, pasikorimui pagalbininkų jie nebegauna...

Iš viso 1944 metų vasarą lageryje daug kas pasikeitė, bet kas galėjo tikėtis jos sulaukias, patekęs į lagerį 1943 metų pačioje pradžioje?

XIII. DŪŠELIŲ APRAŠYMAS

Susidorojus su numirėliais, mus tą pačią dieną, iš pat ryto, nuvarė į kitą ligoninės galą – surašinėti. Surašinėja mediciniškai. Vardas, pavardė. Šeimyniški reikalėliai. Kur ir kam duoti žinią, kai tu lageryje nusibaigsi. Oficialiai šis klausimas kiek kitaip skamba: kam tu nori rašyti laiškus? Ligoninei rūpi, kam naujokas laiškus rašys!

Neoficialiai surašinėtojai stačiai pasako, kam tas klausimas reikalingas, kad aiškiai žinotum. Atėjusį į lagerį naujoką jie iš karto labai realistiškai nuteikia.

Reikėjo dar pasakyti, ar nesi koks girtuoklėlis, – geri kokį liorlaką ar baltakę? Ir su alučiu kokie tavo santykiai? Pypkelę ar gerokai patrauki? Ar nesi kartais iš girtuoklių ir pypkininkų giminėlės kilęs? Ar nesi kartais kokia nors cholera sirgęs? Ar bobutė tavo visiškai normali buvo ir dėl kokių negalavimų ji pasibaigė? Ir kokios tautos tu pats esi, ir kokia valstybė buvo tavo, kol dar žmogumi vadinaisi?

Klausimai – labai rimti, mediciniški vis. Pagaliau:

– Kokie tavo dantys? Šiaip išbyrėję ar išdaužyti kur prie tinkamos progos? O svarbiausia – ar turi auksinių dantų? Jei turi, – kiek jų, kokios jie rūšies?

Kiti ilgaliežuviai tikino, kad ši anketa tikrai auksinių dantų reikalui ir rašoma buvo. Dėl visų kitų dalykų ligoninės anketa niekur niekuomet nebuvo naudojama. O dantys – visai kas kita.

Katorgininkai – privati SS organizacijos nuosavybė. Auksiniai dantys – pati svarbiausia katorgininko dalis, betarpiškai įeinanti į SS aukso fondą. Kai tavo dantys kartą jau įtraukti į knygą, privalai juos stropiai saugoti. Į duonos plutą neiškeisti. Prižiūrėti, kad jų kas nenudžiautų. Už pražudytą auksinį dantį atsakysi taip, kaip atsakytum iš SS išdo aukso gabalėlį pavogęs. Dantys tikrai laikinai deponuoti tavo gerklėje. Nusprogęs turi sąžiningai grąžinti išdui visą lobį. Numirėlio mediciniškas apžiūrėjimas ir išsisemia dantų patikrinimu. Aukšą numirėliui iš gerklės išplėšia, įrašo į knygas ir atiduoda išdui, žinoma, jei pakeliui jo kas nors nenukniaukia.

Iš viso, važiuojant į lagerį, patartina dantis namie palikti. Visų pirma nėra kas su jais lagery veikti. O antra – baisiai jau neatsargus reikalas su jais šlepinėti po lagerį. Nuolat budėk, kad tau jų kas neiškultų. Ir žandą nuskels, ir aukšą nužags, ir tu dar prieš valdžią turėsi atsakyti už aukso pasisavinimą.

Lageryje kur kas smagiau be dantų!

Po mediciniškojo naujokų aprašymo tuojau buvome pristatyti prie darbo – pietų sriubos išnešiojimo.

Sriuba reikia paimti iš virtuvės. Pirmą kartą patekęs į virtuvę, nežinai, nei kur eiti, nei kur ir kaip atsistoti, nei kuri sriuba paimti. Kas ir kaip daryti – niekas tau nepaaiškina. Virtuvės veikėjai, visi nusipenėję it lašininiai kuiliai, į atėjusius sriubos paimti naujokus žiūri kaip į mirtinus asmeninius priešus. Bjauroja juos, it degutu tēpa. Ne tik bjauroja, – šluotkočiais ir samčiais viršugalvius patašo, kaustytais batais judesius pagreitina. Tarytum naujokai nusigandėliai būtų suruošę virtuvės užpuolimą ir kėsintųsi verdančius katilus iš šaknų išplėšti. Iš virtuvės išleki it iš galvažudžių stovyklos, visas apkvaišęs.

Dviese nešame sriubos bosą. Geležinį tokį. Atrodo, ne per didelis, tikrai 50 litrų talpos. Bet kad baisiai nepatogu paimti. Geležinė plona rankena baisiai riešą veržia. Laužia stačiai.

Degina. Visą ranką iš peties traukia. Išklerusios klumpės nesilaiko ant kojų. Reikia nuolat knapsėti.

Knapsėdamas susižeidi kojas. Su sukruvintom kojom knapsi dar dažniau. Nuo knapsėjimo karštas skystimas ant plikų rankų ir kojų taškos... Baisiai sunku ta prakeikta sriuba nešti!

Lydi mus toksai nusipenėjęs banditas iš bloko viršenybės, kalinys, žinoma. Rusas Mitiucha. Lydi ir kolioja. Nunešę į vietą, pastatėme bosą. Peniukšlis Mitiucha tuojau abiem kumščiais man per galvą.

– Už ką? Kodėl? Kas negerai padaryta? – klausiu aš jo nustebeš. Vietoj atsako gaunu dar keletą antausių.

Lagery klausti negalima. Lagery turi būti psichologas ir pranašas. Turi žinoti, kada kas kokiam banditui į galvą šauna. Turi pats numanyti, kas ant seilės užėjo tave lydinčiam mušeikai. Gausi mušti, kol suprasi savaime, ko jisai nori.

Po keliolikos antausių ir aš supratau. To peniukšlio Mitiuchos išmanymu, bosą turėjau panešti dar tris žingsnius toliau. Tiktai tris žingsnius!

Popiet – naujas mūsų galvėlių aprašymas. Šį kartą – pats svarbiausias, pats rimčiausias.

Surašinėja įstaiga, vadinama *Arbeitseinsatz* – į darbus paskirstymo įstaiga. Vardas, pavardė, bobutės mirimo metai. Svarbiausia gi: kokį darbą moki dirbti? Čia – ypatingai svarbus klausimas, lemtingas katorgininko buičiai, sprendžias: gyventi jam ar mirti.

Kurpiai, siuvėjai, staliai, dailidės, kalviai, šaltkalviai, monteriai, elektrikai, stikliai, mechanikai, mūrininkai, tinkuotojai, barzdaskučiai ir kitokie amatninkai profesionalai gauna darbą dažniausiai pagal savo specialybę, beveik visuomet pastogėję. Iš pat pradžios jie atsiduria privilegijuotoj padėty. Jie gali pradėti šiaip taip verstis, kol pripras lagery. O apsipratę – gauna pašalinių darbų ir pajamų, darosi lagerio aristokratai.

Mūsų tarpe atsirado du ar trys buhalteriai, – jie veikia buvo pareikalauti į lengvą darbą pastogėje. Atsirado vienas ekonomistas, kainų kalkuliatorius, – ir tam neblogai išėjo: gana greitai gavo vietą raštinėje, kurioje vertėsi anekdotų pasakojimu. Gydytojas, vidaus ligų profesorius, – tiktai po penkių savaičių buvo pareikalautas į ligoninę kalinių gydyti. O visi kiti inteligentai, – teisininkai, kunigai, profesoriai, literatai, gamtos mokslininkai, gimnazijų direktoriai, inžinieriai, ekonomistai, – ko jie visi gali būti verti koncentracijos lagerio požūriu?

Mano mielas bičiulis Jonas, bambizas nuo Biržų, pasisakė mokąs gerą alų daryti. Samagonas jam taip pat neblogai išėinąs...

Nusijuokė valdžios atstovai, išgirdę tokią specialybę, į bendrą lapą nieko neįrašė, bet vis dėlto ją pažymėjo – atskiroje privačioje knygutėje. Ilgainiui mano bičiulio gabumai buvo valdžios vyrų plačiai panaudoti – ir tai išėjo jam į sveikatą.

– O tu ką moki dirbti? – klausia manęs darbo skirstytojas.

– Nelabai ką, – atsakiau virduliškai išsitempęs, – mašinėle rašyti sugebėčiau... Daugiau dvidešimties metų rašau... Eilėraščius, dramas rašyti moku... Galėčiau dėstyti dramaturgiją. Gal ir Stanislavskio sistema išeity... Apie režisūrą šį tą nuvokiu. Vaidybos studiją, teatrą organizuoti taip pat esu ne kartą bandęs...

– *Scheisse*, – sako man darbų skirstytojas, – tai ne darbas. Padoraus darbo, vadinasi, nieko nemoki?

– Galėčiau laikraštyje lagerį aprašyti... – bandau nusigandęs gelbėtis, padoresnės specialybės beiėškodamas.

– Ką? Laikraštyje lagerį aprašyti? – sušuko pasipiktinęs darbų skirstytojas, – aš tau parodysiu laikraštį! Šuva šitas! Rašyk: šitas kiauliašuva, *Sauhund*, – atseit aš, – nieko nemoka, – be jokios profesijos, – padiktavo darbų skirstytojas savo raštininkui.

Beveik visas mūsų inteligentijos būrys pasirodė nieko nemokąs, tetinkąs tiktai sunkiausiam, jokio mokslo nereikalingam darbui. Sunkiausiam darbui – ir krematoriumo kaminui.

Per tą porą lageryje praleistų dienų jau buvo galima daug kas pamatyti, daug ko išmokti...

XIV. KLIPATŲ KLIPATOS

Iš ryto katorgininkai po patikrinimo rikiuojasi būriais ir traukia į darbą. Išėjimą prižiūri pats lagerio viršininkas su savo padėjėjais. Pro juos praeinant, reikia nusiimti kepurė, rankos prie šlaunių priglausti, kad nesimataruotų, ir išsitempti, lyg tau už nugaros būtų stačia lenta pririšta.

Pirmieji eina įvairių amatninkų būreliai. Jie dirba pastogėje savo specialybės darbą, jie moka gauti geresnį maistą, jie turi šiokių tokių pašalinių pajamų. Jie, nors ir nuskarę nors ir purvini, bet vis dėlto žmonės kaip žmonės.

Paskutinė išsijudina vadinama *Waldkolonne* – miško darbų komanda – medžiam kirsti, rąstam tampyti, kelmam rauti, žemėm nešioti, taip ir toliau. Darbas sunkus, šaltyje ir lietuje. Maistas pats prasčiausias. Jokių pašalimų pajamų.

Didžiulė *Waldkolonne* suskirstyta šimtinėmis. Kiekvienos šimtinės priešakyje eina kapas ir puskapis (*capo* ar *Hilfscapo* – darbų prižiūrėtojas ar jo pagalbininkas).

Kapai – žvalūs, apsukrūs, mitrūs vyrukai su raudonais laikščiais ant rankovių – nerias iš kailio, savo vergus bestramužydami, kad jie iškilmingiau pro valdžią pražygiuotų. Vienus – aplos, apries, kitus – kojomis paspragins, trečius – antausiais apdaly, kitus vėl – pagaliu patvatys...

Visa tai dedasi valdžios akyse, visa tai rodo kapų rūpestingumą ir gerus norus, bet visa tai duoda nelabai kokių vaisių.

Sunku eilės išlyginti. Sunku žingsniai suvienodinti. Labai įvairi publika. Yra čia ir tvirtų vyrų, matyti, dar neseniai į lagerį pakliuvusių, kurie eina tvirtu žingsniu, išdidžiai galvas aukštyn iškėlę. Bet didžioji dauguma – vargani elgetos. Nuo bado ištįsę ar jau papurtę veidai, sutinusios kojos. Kitas dar su klumpėm, kitas – ir visai be nieko, – kovo pabaigoj! Susikūprinę, susilenkę... Ne vienas iš jų iš darbo aiškiai nebegrįš... Tikrai, vakare, kai ši kolona grįžta iš darbo, parsineša ji po keletą numirėlių – tris, penkis, aštuonis, dešimtj...

Rytmetį, visom kolonom išėjus į darbą, lagerio kieme „is kažkur“ išlenda šmėklų minia. Keista ji tokia! Neina, bet slenka. Pamažu pamažėli, be jokio garso, nelyginant praskriejančio debesio šešėliai.

Slenka... kadaise, gal ne taip seniai, buvę žmonės. Turėję pastogę, namus, tėvus, seseris, brolius, gal žmoną, gal vaikus. Turėję Tėvynę, turėję gyvenimą – valią, laisvę, troškimus!

Slenka jie susikibę kits į kitą, vienas antrą palaikydami, vienas antru atsiremdami. Niekas jų neberagina, niekas jų nebemuša. Jiem viskas pasauly jau – vis tiek pat.

Jų klumpės jau nebešlepsi. Jie jau nebeturi jėgos kojai nuo žemės pakelti. Jie kojas velka žeme taip lėtai, kad net čiuožimas mažai tesigirdi. Vieni ant krūtinės nuknarinę galvą, kartais dar žvilgčiodami į žemę, kartais – visai niekur nežiūrėdami. Kiti – apsiblaususiomis ūkanotomis akimis dairosi aplinkui, nieko nematydami, nieko nesuprasdami, nieko nebenorėdami. Kiti vėl atsilošę ant savo draugų, užmerkė akis lyg grabe – ir vos vos velka savo tokias sunkias kojas. Veidai, veidai! Vienas už kitą baisesnis, vienas už kitą skaudesnis.

Į tuos veidus nebūtų taip skaudu žiūrėti, jeigu kojos nejudėtų, jeigu jie būtų numirėliai!

Numirėlis – ko gi iš jo benorėti? Jam visa vis tiek pat. Bet kai toks veidas dar eina į darbą!

Kokį moralinį, kokį istorinį pateisinimą būtų galima sugalvoti tiesiam, kurie kitus tokia lengva širdimi siunčia į koncentracijos lagerius? Jokios politinės, jokios religinės, jokios pasaulėžiūrinės idėjos jų niekuomet nepateisins! Jie savo žmogiškąją menkystą galėtų atpirkti tiktai tuomet, jei patys savo dienas baigtų tose pačiose sąlygose, į kurias kitus tremia, besivadovaudami pamišėliškomis idėjinėmis fikcijomis! Kitaip – amžių prakeikimas slėgs ne tik jų atminti slėgs ir jų palikuonių palikuonis!

Slenka, slenka... Visokių tautų, visokių profesijų žmonės. Į lagerį prieš mėnesį, prieš du ar tris

atvyko gi jie visi sveiki! Naujokui arčiau prie jų ir prieiti sunku, – pūvančių lavonų tvaikas. Rankos – žaizdotos, kojos – žaizdotos. Po žaizdas painiojasi įvairūs parazitai, į kuriuos tie buvę žmonės nebekreipia jokio dėmesio. Slenka, slenka... Taip pamažu!

Kartais vienas, kartais kitas išsiskiria iš minios. Pasvirdukuliuoja, lyg galvodamas ir negalėdamas nuspręsti, kas jam dabar daryti. Žengia žingsnį į šalį. Kitą. Palinksta ant kelių. Atsiremia rankomis į žemę. Paropoja keletą žingsnių. Apsidairo pamišėlio akimis. Priglūsta krūtine, veidu prie žemės. Lyg sustingsta valandėlei. Šiurpulys jį nukrečia. Pakelia galvą. Baisiai, baisiai išsiilgusios jo akys. Nė žodžio nepratars. Nesudejuos. Lūpos net nesujudės. Šliaužia tylėdamas kur nuošaliau. Į patvorį. Į barako pasienį. Prišliaužia. Atsigula. Užmerkia akis. Dabar jam: absoliučiai visa vis tiek pat.

Kitas gi ir iš minios nė kiek nesiskiria. Krinta žemėn ir guli. Jo kaimynai neturi jėgų, neįstengia jį pakelti. Slenkantieji iš paskos užkliūva už jo. Knapsi. Vieni dar sugeba šiaip taip perkelti per jį koją, kiti – ir to nepajėgia. Knapsi ir griūva viršum. Slenka, slenka... Kokia daugybė jų! Šimtas, kitas, trečias.

Tai – lagerio klipatų komanda. Ji – taip pat darbo komanda! „Eina“ „darbo dirbti“, „darbo“ – atitinkamo jos pajėgumą.

Tai – labai pastovi komanda. Nemažėjanti, nenykstanti.

Tai kas, kad daugelis iš tos komandos narių per dieną išmiršta – barakuose, pakelė, „darbo“ metu!.. Vakare grįš iš darbo miško komanda. Ji duos rytdienai klipatų ne mažesnę skaičių, negu per dieną išmirė, – klipatų komanda skaičiaus atžvilgiu nenukentės.

Miško komanda vietoj atiduotųjų klipatų komandai gaus naujų bendradarbių, kurie po mėnesio kito savo rėžtu pereis į klipatas. Taip ir sukasi gyvenimas ratu. Kasdien į lagerį atvaromi nauji žmonės, bet lagerio gyventojų skaičius daugėja labai pamažu.

Miršta žmonės karo laukuose baisyse kančiose. Bet tenai – visi lygūs. Ten – sužeistam pagalba teikiama. Ten sužeistą net priešas pagerbia. Ten – turi ginklą. Gali gintis. Ten tavo mirtis ir kančios šiokios tokios prasmės turi: dėl kurios nors idėjos kariaujama, dėl tėvynės, dėl laisvės...

O čia – niekur nieko! Jokios prasmės! Niekas tau jokios pagalbos neteiks. Niekas tavęs neatjaus, nepaguos, į mirties paslaptį pakeleivingos meilės žodžiu nepalydės.

Ar ne geriau būti pasmerktam mirti ir pakartam, negu šitokiu būdu – iš bado pūvančiose žaizdose sukniubti?!

Seniau, bent kituose kraštuose, kariamajam bent paskutinį norą patenkindavo – duodavo pavalgyti, dūmą nuryti, laišką parašyti, kokią mauškę išmesti... O čia – paspiria koja – ir viskas.

Baisūs buvo kiti naikinimo lageriai, kur, būdavo atveža kalinių ir tuojau nužudo. Bet tas pats žudymas faktinai vyko ir Dievų miško padangėj. Skirtumas buvo tik tai, kad čia žmogų nukankindavo, čiulpte iščiulpdavo jo sveikatą, jo jėgas, versdavo jį mirti iš bado...

Kuri lagerių rūšis geriau atitinka mūsų amžiaus kultūros laimėjimus, dievaž, nelengva būtų nuspręsti. Pagaliau – tai individualaus skonio reikalas...

Slenka, slenka klipatų komanda, slenka...

Kiekvienam katorganinkui tai įtikinamas *memento mori*. Visi vienodai nori gyventi. Ir visi vienodai žino: už mėnesio, už kito – vis tiek atsidursi klipatų komandoj.

Iš čia tai ir atsiranda katorganinkuose tasai žvėriškas instinktas gyventi: bet kuria kaina išsilaikyti. Iš čia tasai hieniškas katorganinkų tarpusavio santykių žiaurumas. Tie dalykai paaiškėja daug vėliau. Naujokas, vos čionai patekęs iš gyvojo pasaulio, labai mažai tesupranta.

Naujokas, pirmą kartą savo gyvenime išvydęs klipatų komandą, lyg proto nustoja. Ne mirties jam baisu, – baisu šito išniekinto žmogaus vaizdo. Ir ne tik žmogaus, – baisu šito išniekinto, subjauroto, sudergto mirties vaizdo!

Naujokas pats nepajunta, kaip jis ima visas virpėti, o jo pabalusios lūpos, keistai trūkčiodamos, tyliai

kartoja:

– O, Viešpatie, Viešpatie!

XV. „DIE ARBEIT MACHT DAS LEBEN SÜSS...“

Pirmasai mūsų sekmadienis lagery. Faktinai – pirma mūsų oficiali darbo diena.

Šį sekmadienį lageris, apskritai imant, nedirbo, – lageris tuomet dirbo ne kiekvieną sekmadienį. Kai kurios komandos vis dėlto turėjo eiti į darbą.

– Advokatai, profesoriai, kunigai, finansistai, rašytojai ir visas kitas lietuviškas mėšlas, – pasigardžiuodamas šūkalojo mūsų bloko raštvedys, padūkęs tirolietis Toni Fabro, – marš į rikiuotę! Greičiau, greičiau, jūs, apsidrėbusio kuilio sūnūs!

Darban, be mūsų, dar buvo išrikiuota kelios komandos lenkų, politinių kalinių, dar tebetardomų dėl priklausymo slaptom politinėm organizacijom.

Kapo, atseit darbo prižiūrėtojo, pareigom prie mūsų buvo pristatytas vokietukas S a u t e r. Jis tikrai dviem savaitėm anksčiau už mus lageryje atsirado, bet buvo didelis savo srities specialistas, todėl tad lageryje taip greitai tokią didelę karjerą padarė – iki *capo* padėties prisiplakė.

Tasai Sauter, kaip rodė jo dokumentai, Vokietijoje jau buvo s e p t y n i o l i k a kartų teistas, ir baustas už v a i k ū kankinimą. Už tokius darbus buvo jis ir į lagerį uždarytas, o lagerio vyresnybė padarė jį mūsų viršininku darbo metui.

Pristatė mus prie vagonečių, lageryje liorkomis vadinamų, smėliui vežioti. Viename pratiestų bėgių gale reikia kalnelis nukasti, kitame – klumpabalos duobė užversti. Tarp abiejų galų atstumo buvo apie pusantro kilometro. Prie vienos vagonetės buvo pristatyti šeši septyni žmonės. Bėgiai nutiesti per smėlį. Pakeliui – keturi bėgių pasisukimai, kur reikia vagonetę apsukti. Prie vidurinio pasisukimo stovi pats Sauteris su linksma šypsena veideliuose, prie kitų pasisukimų ir bėgių galuose susitalpino Sauterio pagalbininkai, atseit puskapiai. Mum reikia prisipilti vagonetę smėlio nuvežti į kitą galą, išversti į duobę, išlyginti – ir vėl važiuoti atgal prisipilti...

Kovo pabaiga. Iš nakties gražiai pašalę. Saulė šviečia šildo, tarytum glostyte spindulėliais glosto.

Su vagonetėmis pasibarškinti iš vieno galo į kitą nebūtų jau tokia didelė bėda, kodėl ne – vagonetės galima pastumdyti. Bet būta čia vis dėlto labai didelės bėdos.

Stumiant vagonetę, reikia bėgti risčia ir zovada. Su tuščia vagonete ir su pilna. Klumpės – klimpsta palaidame smėly, ant kojų nesilaiko. Keletas zovados šuolių – ir kojos jau kruvinos, – nuo tų prakeiktų klumpių!

Kol vagonetę smėlio prisipili – puskapis tau lazda šonus tvatija ir dėsto, kad nereikia tinginiauti. Prie kiekvieno bėgių pasisukimo, kol vagonetę pasuksi, – vėl lazda tavo šonus raižo. Pro tokį velnio puskapį taip norėtusi juo greičiau pravažiuoti, bet ta bestija liorka kaip tyčia ima ir nušoksta nuo bėgių! Užkelk tu ją dabar atgal, kad geras! Tuščią – dar šiaip taip užklibinsi, bet su pilna – visai prasti juokai. Bekeliant vagonetę, pašal nuolat atsiranda pats Sauteris. Jo rankose – storas vėzdas. Jis ima sąžiningai tau nugarą velėti. Smogia lazda ir liežuviu vis pritaria kaip gramofonas:

– *Die Arbeit macht das Leben süß! Die Arbeit macht..* – Darbas daro gyvenimą saldų!

Sauterio stovimojoj vietoj pasisukimas toks staigus ir kreivas, atkalnėje tokioje, kad tenai liorka visuomet nušoka nuo bėgių.

Sauteris šypsos. Sauteris patenkintas. Sauteris darbuojas su vėzdu ir, meilingai šypsodamasis, kartoja:

– *Die Arbeit macht das Leben süß!*

Po tokios darbo dienos grįžęs į baraką su kruvinomis, sutinusiomis kojomis, su sudaužytais pečiais, nugara, šonais, šlaunimis, su pervarginta širdimi, su svaigstančia galva, alkanas įsispraudęs silkių pavyzdžiu į mėlyną, veikiai žmogus imi suprasti, iš kur ir kaip atsiranda lagery nesiūloma klipatų komanda...

Mes, kaip žmonės be lagerinės darbo specialybės, apie porą savaitių neturėjome pastovaus darbo. Kasdien mus tampė po įvairiausias darbo komandas, panaudodami įvairiausiems darbams. Visur buvome naujokai. Pas kiekvieną kapą – savo tvarka, savo būdas, savi mušimo metodai. Nieko nežinojome, nieko nepažinojome. Nežinojome, nei kaip reikia lagerinis darbas dirbti, nei kaip ilsėtis. Kasdien, kas valandą mum buvo pirtis ir pirtis, kartais – sausa, kartais kruvina.

Senieji katorgininkai puikiai žinojo, kad lageryje darbo vaisiai visiškai nesvarbu, – svarbu tik tai, kad visą laiką judėtum, vargtum, kankintumeis, – kad greičiau kinkas nukratytum. Svarbu, kad judėtum, ypač kai viršinininkai mato. Senieji katorgininkai visą laiką juda kruta, bet darbo vaisiai – niekaniekis vienas. Ir vis dėlto jų darbas – visiškai geras – jie gi juda kruta!

Mes tos išminties nežinojome. Atrodė: duotas darbas – reikia jį padirbti. Atrodė: padirbsi – valdžia įvertins, leis atsikvėpti ir pluši, būdavo, dirbi. Visą gyvenimą įpratęs dirbti sąžiningai, kaipgi čia dabar vienu metu apsimitėlis pasidarysi!

Dirbi sąžiningai. Per valandą padarai daugiau, negu senas katorgininkas padaro per dieną. Nuo darbo uždusęs stabteli kiek atsikvėpti, – tučiuojau į tavo galvą lekia koliojimas, prakeikimas, lazda ar plytgalis. Atseit:

– Tu, tinginy, mėšlinas lietuviškas inteligente, nususus driskiau – *Verkommener Lump*, nusidėvėjęs maita, – taip ir toliau, taip ir toliau.

Juo sąžiningiau dirbi – juo didesniu darbo kiekiu tave apkrauna, juo daugiau iš tavęs reikalauja, juo daugiau muša. Senieji katorgininkai, tursuodami pašai, žiūri į tave iš padilbų, krizena dantimis ir savo darbo dalį tau vis pakiša ir pakiša:

– Še, pašvinkęs rupūže, dirbk, kad toks mandras! Pabandyk nepaimti iš jo darbo! Jis iškeiks tave ne blogiau už kapą, išdergs, o tai ir kastuvu į tave užsimos.

Iš kur gali žinoti, kas jį toks, tasai senas katorgininkas? O ką, jei ir jis turi teisę mušti? Lageryje visi turi teisę mušti, ypač naujoką, – visi, kas tik netingi.

Senieji katorgininkai kiša savo darbo dalį, koliojas, keikias, o jų akys klastingai blizga, lyg sakyte sakydamos: „O! Kokie kvailiai jūs, kvailiai!“

Kitas koks senas katorgininkas, žiūrėk, ima ir nebesuvaldo savo pašiepiamos šypsenos. Prieina prie tavęs, patapnoja per petį, bičiuliškai prašneka:

– Nebūk gi toks padūkęs asilas, nesitampyk ir skerdziamas! Šitaip besitampydamas, tu ir savaitės neišlaikysi. Nekreipk dėmesio, kad keikia. Čia visi keikia. Čia būtinai reikia keiktis, kitaip – negyvensi. Keiktis svarbiau už duoną. Bet tai nieko nereiškia. Žiūrėk, kaip aš dirbu: judu krutu – ir viskas. Ir šieandie manęs dar niekas nekeikė...

Ir tikrai jo niekas nekeikia. Jis juda kruta, bet padirbti – nieko nepadirba. Ką jis per dieną, per dvylika valandų nuknibinėja, galima per valandą, per pusvalandį padaryti.

Tai labai didelis mokslas: išmokti judėti – ir kad nieko nepadarytum, neįtemptum jėgų, savęs nevargintum – ir mušti negautum! Kai tą išmintį suvoki, jau gali lageryje šiaip taip verstis, bet kol ją suvoksi – šonkauliai bus gerokai nutašyti ar inkstai iš savo vietos ištarabanyti.

Sunkiai, labai sunkiai vyko man šitas mokslas!

Mėčiojo mus po įvairiausius darbus.

Pavyzdžiui, tolio ritinius nešioti. Visą gyvenimą dirbusiam fizinį darbą, mokačiam lageriškai judėti krutėti šis darbas gal ir visai nesunkus. Bet žmogui, tris dešimtis metų pratūnojusiam prie rašomojo

stalo, prie mokslo knygų, prie literatūros darbo, žmogui alkanam, nemigusiam, mušeikų ir utėlių nukankintam, šis darbas sunkiai pakeliamas. Šiaip taip tą ritinį užsiverti ant nugaros, bet po keliolikos žingsnių jau griūni su visa našta. Atsikelk dabar, kad geras, su ja! Atsikelk, kai tave šuniškai rieja, batais būgnija, pagaliu tvatija! Atsikelk, kad po keliolikos žingsnių vėl griūtum! Ir taip – per visą kiaurą dienele, per dvylika valandų.

Ne ką geriau sekėsi ir plytų fabrike – molį kasant ir minkant, plytas nešiojant ir kraunant, arba miške – rąstus tąsant, pjaustant, vežimuosna keliant arba prie statybos akmenis skaldant ir „tačką“ vežiojant, plytas, žvyrą, cementą, vandenį tempiant.

Balandžio mėnesio pirmomis dienomis bloko raštvedys čigoniškos veislės padūkęs tirolietis, Toni Fabro, liežuviumi it šuva uodega po kiemą grajina:

– Profesoriai, kunigai, teisininkai, rašytojai! Rikiuokitės patvory kairėj – važiuosite į Gdanską!

Iš jūros vėjas dūkta dūksta. Švilpia, rėkia, staugia. Į akis verčia šlapią sniegą, suledėjusius lietaus lašus ir velniai žino dar kokį jovalą.

Važiuoti reikia atvirame sunkvežimy, be jokio apsiausto, su sudriskusiu, be pamušalo, vasariniu švarkpalaikiu, su lopsančiom, it šunų dalytosiom ir nepasidalytom kelnėm.

Važiuoti reikia iki Gdansko keturios dešimtys penki kilometrai ir už Gdansko dar dvidešimt ar daugiau, persikeliant keltu per abidvi didžiules Vyslos šakas. Kelionės tikslas – pasiimti iš tenai plytų. Prisikrauti sunkvežimiu ir grįžti atgal. Visą dieną nevalgus, net be lagerišku pietų.

Važiuotojai – šlapi iki paskutinio siūlelio, vėjo iki kaulų perpučiami, pamėlynavę, sustirę, sustingę. Vieni dar bando dantimis kalenti, tik nieko gera jiems iš tų pastangų nebeišeina – dantis į dantį nebepataiko. Kiti gi jau šiaip sau užsimerkę, prasižioję ant plikų plytų barška it pūzdrai kokie. Atrodo jie taip, kad jau dabar būtų galima drąsiai jiems pieštuku ant pilvo numeris rašyti.

Taip, didžią tiesą skelbė talentingasai galvažudys Sauteris:

– *Die Arbeit macht das Leben süß!*

XVI. WACEK KOZŁOWSKI

Maždaug po dviejų savaitių mes buvome į inteligentus jau visiškai nebepanašūs. Aš su savo ūgiu 1,90 m nuo 96 kilogramų svorio nuvažiavau iki 67 kilogramų. Kiti iš mūsų vaikščiojo jau su praskeltomis galvomis, sutinusiomis blauzdomis, žaizdotomis šlaunimis, nuo mušimų pamėlynavusia nugara, nuolat spingsinčiomis nuo antausių ausimis, suraižytais veidais. Kojos visų buvo žaizdotos, kruvinos. Retas kuris vaikščiojo be pakeltos temperatūros.

Buvome jau įsigyvenę katorgininkai, utėlių nugrauzti ir išmokę keiktis ne blogiau už senąją gvardiją. Tuomet pradėjo mus skirstyti į pastovias darbo komandas, – į nuolatinį darbą.

Dviem iš mūsų jau pirmomis dienomis laimė šyptelėjo – pateko buhalteriais ir skaičiuotojais į įstaigų raštines, kitu du – po dešimties dienų, – jie buvo išgelbėti jau. Ir tai dar ne visai. Vieną iš jų po mėnesio, baigiantį gyti iš dėmėtosios šiltinės, ligoninėje užmušė su taburete.

Visi kiti liko juodadarbiai. Kas pateko į plytų fabriką, kas – akmenų skaldyti, kas – prie tiesiamo plento su „tačka“ žemių vežioti, kas – griovių kasti, kas – prie statybos žvyro ir plytų nešioti. Šiuose ir panašiuose darbuose buvo visi lygūs – ir profesoriai, ir rašytojai, ir kunigai, ir gydytojai, ir teisininkai...

Tuo pat metu mus gana iškilmingai iš II bloko perkėlė gyventi į šeštąjį, kurio viršininkas buvo Wacek Kozłowski, lagerio garsenybė ir pažiba, o raštvedys – Karaliaučiaus pirklys juvelyras Hans Saenger, susipykęs su gestapininku dėl kažkokio žiedo ir už tai atsidūręs lageryje ir gavęs net žalią trikampį – profesionalo kriminalisto ženklą, pavadintas *Berufsverbrecher*.

Šeštajame bloke mum, kaip įsisenėjusiems katorgininkam, davė vietos jau miegamajame ruime, kuris buvo sausakimšai prikimštas lovų.

Kiekviena lova, 80 centimetrų pločio, turėjo tris aukštus. Kiekviename aukšte gulėjo po du žmones. Kartais tenai turėdavo sutilpti trys, keturi, net penki. Dažniausia gi gulėdavo po du.

Kiekvienoje lovoje buvo čiužinys ir mažas čiužinėlis, drožlių prikimštas, pagalviui. Buvo tenai dar nepastovus, besikaitaliojantis, niekuomet neaprėžtas blusų ir utėlių kiekis, kaip atrodė, nuolat augantis. Ir dvi antklodės buvo! Tai buvo jau be galo didelis daiktas!

Patekę į šitokias lovas, pasijutome lyg garbingi lagerio piliečiai, lygiateisiai su tais, kurie muša. Juo labiau kad mus, jau suspėjusius sugulti be jokių kelnių, tučtuojau pašaukė į dienos ruimą, kur mūsų jau laukė Wacek Kozłowski ir patsai pirmas lagerio seniūnas, Arno Lehman, – tas pats, kuris pirmą naktį, vos mum atvykus į lagerį, išvadino mus senais kupranugariais ir pradėjo mušti su pagaliu.

Arno Lehmanas tuojuo padalino mum po cigaretę, pasakė prakalbą apie reikalingumą gyventi lageryje visiems vienybingai, nes čia esą visi kaliniai lygūs. Be to, dar jis esąs girdėjęs, kad mes atsivežę daug pinigų, kurie esą dabar deponuoti ir gulį raštinėje be jokios naudos. Todėl jis kviečias mus paaukoti, kiek kas galys, katorgininkų orkestrui – instrumentam pirkti. Tučtuojau atsiradęs orkestro dirigentas iš profesijos – barzdaskutys, išdėstė mum aiškiai ir įtikinamai visą muzikos būtinumo reikalą. Arno Lehmanas padalino mum dar po cigaretę. Mes ėmėm pasirašinėti aukas – kas 50 RMarkių, kas 100, kas – net iki 200 prisivarė. Drauge pasakė mum pamokslą ir patsai Wacek Kozłowski.

Jis esąs griežtas, bet teisingas. Kas gražiai gyvensiąs, jo klausysiąs, tam nieko nebūsią bloga. Bet kas drįsiąs būti nepaklusnus ir riaušes kelti – tam būsią – oho! – parodė jis čionai savo kumštį, tikrai didelio dėmesio vertą. Juo labiau kad jo nervai esą jau visiškai sukirmiję.

Vėliau, arčiau su juo susipažinęs, išmokiau jį biržėnų lietuvišką dainelę, kuri jam labai patiko, – jis įtarė net, kad aš ją jam specialiai būsiąs sudėjęs:

Mano rankos nepapeiksi, –
Kad suduosiu – nusibaigsi.
Mano ranka pamačlyva –
Kad suduodu: nebegyva!

Baisiai jam patiko ši dainuškėlė, tokios jam tiktai ir reikėję, – ji būsianti jo himnas.

Kilęs jis buvo iš lenkiško pajūrio, iš profesijos – mėsininkas. Nešiojo jisai šalia numerio raudoną trikampį – politinio kalinio ženklą. Tačiau už kokius politinius reikalus pateko jis čionai – niekas lageryje nežinojo. Senieji katorgininkai pasakojo, kad jis čia pat lageryje užpumpino savo nuosavą brolelį. Kalinių jis buvo nudobęs kelias dešimtis kiek šonkaulių ir blauzdikaulių sulaužė, kiek pakaušių praskėlė – niekas neskaičiavo.

Tai buvo mušeika specialistas, budelis mėgėjas.

Tai buvo vidutinio ūgio, kresnas, plačiapetis vyrukas. Kadaise buvęs juodbruvus, dabar – šiek tiek pražilęs ir praplikęs, – keturių dešimčių metų vyras. Balsą turėjo visuomet užkimusį – pragertą, prarektą balsą, šnypščiantį, gyvatišką tokį. Ranką jisai turėjo tikrai „pamačlyvą“. Nuo jo antausio retas kuris kalinys nenuvirsdavo. Antausius dalino jisai nesigailėdamas. Nesigailėjo jisai ir bato, smogdamas į užpakalį ar į pryšakį. Dar labiau mėgdavo jisai pagalį. Einančius valgyti ar pavalgiusius, einančius į darbą ar grįžtančius, ar šiaip einančius į baraką ir išeinančius – jis paprastai, būdavo, savo vergus vis lazdos smūgiais pasitinka ir išlydi. Dar įdomiau jam išeidavo, kai jis su lazda įšokdavo į kalinių tarpą ir imdavo tarškinti į visas puses, nelyginant senųjų rusų bylinų koks bogatyrius, įsisukęs į nekrikštų tarpą.

Kartais jį lyg apatija apimdavo. Pristigdavo energijos bogatyriškai su lazda švaistytis. Tuomet liepdavo

jisai katorgininkam sugulti kieme, vienam šalia kito, sausa ar purvas, – vis tiek. Tuomet jis, būdavo, vaikščioja per sugulusius ir drėbčioja lazda, kur kam pataikys. Kartais gi jisai ir šitokiam palyginti lengvam darbui karingos nuotaikos nebeturėdavo. Tuomet jis, būdavo, atsistoja šalia sugulusių ir laido į juos akmenis bei plytgalius. Kur kam akmuo pataikys, tas jį ir turi.

Kartais kalinius jisai paversdavo driežais, – liepdavo pilvu šliaužti per kiemą. Kartais – varlėmis: reikėdavo šokinėti. Kartais – fakyras: reikėdavo ant vienos kojos tupėti. Šiuo atžvilgiu Vacelis buvo išradingas, – turėjo puikią fantaziją.

Iškilingais gi atvejais Vacelis panaudodavo dar vieną ypatingą, lageryje gana populiary, mušimo būdą, – juo naudojosi ir kiti galvažudžiai. Staigiu, stipriu, dažniausiai netikėtu smūgiu per galvą katorgininką parmuša žemėn, liuoktelėja jam su kojomis ant krūtinės ir ima tenai šokinėti it ožys prieš kumelę. Rezultatas paprastai būdavo – keli šonkauliai vis sukiurkinti.

Pradedant 1944 metais, lagerio valdžia, matyti, nujausdama būsimą atsakomybę, kartkartėmis sudarinėdavo įvairius dokumentus, įrodančius, kad lagery kaliniam nebuvo jau taip bloga. Kartas nuo karto duodavo kapam ir blokų viršininkam pasirašyti popierių, kuriame jie paliudydavo, kad jiems žinoma, jog lageryje kalinius mušti griežtai draudžiama! Pasirašyti kapai ir blokų viršininkai tai pasirašydavo, bet mušti – ir toliau rūpestingai mušė.

Kartą po tokio popiergalio pasirašymo garsus lageryje kapas Lukasik, mušeika iš pusbernių, sugniužino vienam latviui kelis šonkaulius ir galvą praskėlė, jis buvo pristatytas prie latvių komandos, sudarytos iš buvusių latvių SS vyrų ir dabar patekusių į vokiečių katorgą, SS išlaikomą. Lukasikas turėjo tuos latvius drausmės pamokyti ir į paklusnumą vokiečių valdžiai gražinti.

Lukasiko pamokyta latvj atnešė į ligoninę. Į ligoninės prausyklą, nieko pikta nemanydamas, užėjo ir pats mokytojas, Lukasikas. Susirinko tenai keletas kalinių sanitarų ir ėmė olbyti Lukasiką, kaip jam ne gėda būti tokiu galvažudžiu. Atsirado tenai kažkaip ir Wacek Kozłowski, – užuosdavo jisai, kur muštynėm dvokia, nepraleisdavo progos. Tad ir dabar Vacius – kad kibis vargšui Lukasikui į sprandą!

– Ar tu nežinai, šunsnuki, kad mušti negalima? – gargalioja Vacius apsiputodamas. – Aš tau parodysiu, šunų išjoda, kaip reikia mušti!

Na, ir parodė jis jam, kaip reikia mušti, – nepalyginamas meisteris gi jis buvo! Taip kūrė jis tą vargšą, kad ligoninės sienos drebėjo! Po to Lukasikas dvi savaiti kreivas vaikščiojo, kol išsilaižė, o išsilaižęs ėmė latvius mušti pagal Vaciaus pavyzdį... Budelis Vacius buvo mėgėjas tikra to žodžio prasme. Kai lagerio oficialūs budeliai turėjo per daug darbo, Vacius mielu noru eidavo jiems padėti ar juos pavaduoti, – pagal savo tarnybinę padėtį Vacius neprivalėjo tai daryti. Bet jis labai mėgo tą darbą. Kartais lagerio budeliai turėdavo „išvažiuojamąją sesiją“, – kviesdavo juos kur į provinciją vokiečių piliečiam paklusnumo pamokyti – ką nors viešai pakarti. Vacius visuomet važiuodavo savanoriu ir su savo instrumentais, – lagerio kartuves pats į vežimą pakraudavo. 1944 metais, pavasarį, lagerio valdžiai atsitiko kartą toks reikalas vieną merginą pakarti, – pakarti liepė gestapas, ją į lagerį pristatęs. Iki tol lageryje moterų nekardavo, tik vyrus. Prieš tokią naujieną net oficialūs budeliai susvyravo. Juo labiau kad pakarti pasmerktoji lenkaitė buvo jauna ir graži, toks mielas sutvėrimėlis. Tokiu gestapo nutarimu pasipiktinęs, pirmasis lagerio budelis, seniūnas Arno Lehman, pareiškė: jis esąs garbingas budelis, jis mergų nekoręs ir nekarsiąs!

Ir nėjo, latras, karti, – nieko jam valdžia nepadare.

Antrasai lagerio budelis – antrasai seniūnas, Fritz Selonke, vienas pačių gambiausių lagerio galvažudžių, suktas ir gudrus, jau prieš kelias dienas kažkur nusiraižė ranką, pririšo prie jos lentgalį ir pakabino viską po savo kaklu.

– Ranka, – sako, – skauda, negaliu karti, – virvės nepatempsiu!

Trečiasai budelis, oficialiai vadinamas pirmuoju lagerio darbininku – *erster Vorarbeiter*, nors faktinai

visiškai nieko nedirbo, guli lovoje beviltiškai girtas. Trečią parą jis be paliovos samagoną laka. Laka ir vaitoja: esą jam pilvas galvažudiškai skauda, – merginos karti jis negalys!

Streikuoja visi trys budeliai, niekas neina merginos karti.

Visiškai nežinia, kaip valdžia būtų iš tokios bėdos išbridusi, jeigu Vaciaus nebūtų buvę pasaulyje.

Lenkaitę merginą vokiečių budeliai atsisakė karti, o Vacius – pakorė. Savo noru. Iš meilės tam darbui. Smagu jam buvo.

Vaciaus pavyzdžio paskatinti, vėliau moteris karti ėmė ir oficialieji budeliai.

Patys lenkai, pasikeitus politinėm aplinkybėm, Vaciaus karti neketino. Jie ketino jį gyvą į gabalėlius suplėšyti ir eksportinėm kiaulėm suliuobti. O Vacius patsai svajojo į tuomet dar būsimą nepriklausomą Lenkiją sugrįžti garbingu piliečiu. Jis buvo įsitikinęs esąs didelis lenkų patriotas.

1943 metų Velykų naktį, pačiame vidunakty, į miegamąjį ruimą, kur mes visi dūsavome ir kasėmės, atėjo Vacius, su šventėmis pasveikino. Jis esąs nutaręs, kad mum Velykų proga kambaryje oro per mažą, jis įleisias daugiau. Įsakė atidaryti langus.

Oro tikrai buvo mažoka. Be bloko viršininko žinios langai atidarinti nebuvo galima.

Kol patalpa vėdinasi, Vacius stovi prie durų. Stovi ir pragertu, prarėktu balsu gieda lenkų patriotines giesmes, – jis buvo tuomet visiškai girtas.

– Ar jūs, kiauliasnukiai, įvertinat mano gerą širdį? – kreipiasi jisai į besikasančius katorgininkus. – Oro jum mažą, aš jum langus atidariau. Aš kambarį vėdinu... Aš rūpinuos jūsų sveikata... Tiktai dėl jūsų aš čia stoviu, o jūs nesuprantat...

– Suprantam, Vaceli, įvertinam, įvertinam! – šaukiame mes jam iš lovų, – drožk toliau!

Vacius pro lovas nusibraškino kažkur į kambario galą. Patamsy surado, pažadino, ištempė iš lovos vieną kalinį, – jauną, gražų bernelį, ukrainietį nuo Lvovo. Vienmarškinį atsivedė prie durų. Baisiai Vaciumi pagailo to bernelio. Ašarodamas glaudžia jis jį prie savo krūtinės:

– Toks tu jaunas ir į tokį lagerį, į tokį pragarą patekai! Kas iš tavęs, vargšeli, beliks! Bet aš tave globosiu! Aš tave išgelbėsiu. Aš tave išsaugosiu! Še, atnešiau tau pyrago. Va, čia dar kumpio yra. Ir saldinių dar...

Visi gulėdami pavydime tam berneliui, – kurgi: tokia laimė! Pyragas, kumpis, – oho! Kad ir sekasi, žvirbliagalviui tokiam!

O bernelis – kad valgo, kad purkoja!

Vienas kalinys, gal alkano pavydo nebesuvaldydamas sumanė naktiniais reikalais pasivaikščioti. Reikia jam eiti pro Vacium su tuo laimingiausiuoju berneliu.

– Duok jam į snukį, – sako Vacius berneliui, – ko jis čia valkiojas naktį!

Bernelis neatkreipė dėmesio į Vaciaus žodžius. Vacius supyko:

– Negirdėjai, maita, sakiau, kad duotum jam į snukį?!

– Kaip aš jį mušiu? Jis nieko bloga... man nepadarė!

– Ne tavo reikalas. Sakau, duok – tai ir duok!

– Kad jo jau nebėra... Nežinau, kas buvo...

– O! Tai tu šitoks! – staiga įsiuto Vacius, – tai tu šitaip manęs klausai? Aš tau saldinių daviau, o tu taip man atsidėkoji?! Mano pyragą ryji, o įsakymų nepildai?! Tai tu šitoks?.. Aš tau...

Besikarščiuodamas Vacius dar labiau supyko, – jam jau savęs paties pagailo. Jis ėmė kulti tą bernuželį neklaūžadą. Ir taip prikūlė jis tą vargšelį, kad šis bliaudamas ir staugdamas vos į savo guolį įsirepečkino.

Kas teisybė – tai teisybė: Vaciaus nervai buvo visiškai sukirmiję.

Mes, apsigyvenę Vaciaus vadovaujamame bloke, buvome atiduoti neaprėžtai jo valiai ir nuožiūrai. Valiai ir nuožiūrai Vaciaus, lietuviškai dainavusio:

Mano rankos nepapeiksi:
Kai suduosiu – nusibaigsi!

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 13–109.